

С. НАДОЛЬСЬКИЙ

НАША СТОЛИЦЯ ХАРКІВ

У МОСКОВІ 28

Д. В. У.

ван(а
-а(аа)
0890(4укр-4хар):Т3(4укр
4ха

3/4 yka
4 xca

1000

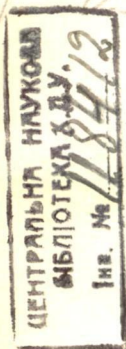

С. А. НАДОЛЬСЬКИЙ

НАША СТОЛИЦЯ ХАРКІВ

МАЛЮНКИ ЯРИНИ ФІЛЯНСЬКОЇ

Державний Науково - Методологічний Комітет Наркомосвіти УСРР по секції соціального виховання дозволив до вжитку як посібник в робочій бібліотеці учня в установах соцвиху

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1928

Відділення
1928

08

Центральна наукова бібліотека
ХНУ імені В. Н. Каразіна
2013р.

Бібліографічний опис на шифри
для бібліотечних каталогів на цю
книгу вміщений у „Літописі Укр.
Друку" та „Картковому реперту-
арі" Української Книжкової Палати

Укрголовліт № 1018 25/IV - 1928 р.

Зам. № 1416.

Тираж 5000.

80

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

З вікон

Наш потяг гуркотить повз останні станції. Він пройшов тисячу верстов і несе нас на сонячний південь.

В далині завидніло місто.

Це — Харків.

Ми бачимо багато високих фабричних димарів та великих камінних будинків.

Все місто скидається на сильного велетня. Велетень простягнув свої міцні руки — свої широкі вулиці. Велетень дишає, і з фабрик здіймаються д'горі густі хмари диму. Вдень він працює — і що вже тієї метушні, того руху: біжать трамваї сповнені людьми, гудуть автомобілі, вулицями й майданами пливе юрба... Вночі ж, принишкнувши він, сторожко поглядає-виблискує вогниками з вікон будинків та з фабрик, де пломеніють печі.

Наш потяг взяв розгін. Вагони вистукують під музику ріжків веселий танок. Паровіз шипить. Випнув чорні груди. Гордовито мчить повз піднесені семафори. Семафори показують, що дорога вільна і потяг може під'їхати до станції.

Ми ще раз поглядаємо у вікна, але міста вже не видно.

Потяг збавляє ходи. В'їздить на харківський вокзал і, почувши радісний гудок, здригнувшись, зупиняється.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

„Бузотьор“

— Альо! Альо! Дайте номер 16-76!

— Хто говорить? Та не перебивайте, будь ласка! Хто говорить? Га? Дитяча екскурсія до Харкова? Так чого ж

вам треба? Оглянути місто? Та говоріть голосніше! Вам потрібен керовник? Що? А де ж ваш учитель? Пішов шукати приміщення на ніч? Гаразд, гаразд. Чуємо. Керовника зараз надішлемо.

У телефоні ще прошуміло щось, проскрипіло і вщухло.

— Ну, що ж, діти,— сказав Васько, що говорив телефоном,— як ждати, то ждати. А поки-що нумо сами знайомитися з містом.

— Як?— в один голос спитали ми.— Аджеж у Харкові ми вперше? Де вже нам!

— Дурниці!— відповів Васько.— Я вам сам без керовника дещо розповім. Потрібна тільки мапа.

— Яка мапа?

— Та мапа міста. На ній все намальовано: де річка, а де вулиця, чи який там майдан...

— От так Васько!— думали ми.— От спритний! І як він усе знає!

А Васько тимчасом побіг до крамниці, де продаються книжки, і купив мапу міста. Він поклав її на коліна, розгорнув і уважно поглянув. Ми обступили його колом.

— От що,— почав Васько,— на цій мапі, як бачите, намальовано Харків. Він перед нами, як на долоні.

Ми поглянули на мапу. На ній було намальовано якісь риси та лінії, але так заплутано, що нічого не можна було зрозуміти.

Васько поглянув ще уважніше, крутнув головою й сам замислився.

— Ну, чого ж ти? Розповідай: де, що та як!

— Бачите,— продовжував Васько,— тут на мапі все переплутано. Погляньте, як нерівно намальовано вулиці, в якому безладді показано будинки. Проте я вас де з чим ознайомлю. Ось, прикладом, на кінці міста — селище. Зветься воно Лиса Гора. Тут на мапі так і написано: Лиса Гора.

Ми обступили його ще тіснішим колом.

— А от...— продовжував він.

— Ні, стривай,— зупинили ми,— ти нам раніше скажи, чому вона називається Лисою Горою?

Васько замислився. Очевидно, він не знав, як відповісти, але йому соромно було в цьому признатися. Дехто почав був уже посміхатися.

— Ага! Взявся розповісти, а сам нічого не знає! Бузотьор!

— Як то не знає? — образився Васько. — Та я на мапі не то що Харків, а й Москву покажу. „Не знає“ — перекривив він. Ну, чого ви не розумієте? Чому гора називається лисою? Та це ж ясно, як день. Називається вона лисою через те, що на ній живуть лисі люди. От вам! Зрозуміли? Лисі там живуть! Ні в кого на голові нема волосся, і голови тих мешканців виблискують на сонці, мов дзеркало.

Васько гордовито поглянув на нас: що, мовляв, не знаю? Мене не обдуриш!

— А от, — далі казав, — Холодна Гора. Це також приміське селище. Називається гора холодною через те, що тут завжди холодно, і навіть іноді влітку випадає сніжок.

Васько так заповзявся розповідати, що його вже не можна було й зупинити.

— А от Журавлівка. Це також частина міста. Тут на кожному даху сидять журавлі. Тому й називається вона Журавлівкою.

— А от вулиця Молочна. Тут продається молоко...

В цей час хтось голосно зареготав над нашими головами. Ми озирнулись

— Ну, й нагородив! Ну, й набрехав!

Це говорив керовник, що приїхав з екскурсійного бюро.

— Адже у Харкові ніяких журавлів нема. І на Лисій Горі живуть такі ж самі люди, як і по інших частинах, міста, — сказав керовник.

Васько знітився. На очі йому ніби навернулись сльози. Він пустив мапу з рук і, схиливши голову, пішов позад усієї екскурсії.

Керовник привів нас на Холодну Гору. Виявилось, що тут ані трішки не холодніше, ніж унизу. Ми хотіли сказати про це Васькові, та його вже не було: він десь зник.

Місто з Холодної Гори

З Холодної Гори прекрасно видно місто. Довкола, куди б ви не глянули, багато будинків, димарів та вулиць.

Он харківські передмістя... маленькі одноповерхові домики довкола заводських будівель. Райони Харківського Паровозобудівельного Заводу й Державного Електричного Заводу, Основа, Рубанівка, Павлівка, Лиса Гора, — все це передмістя. Тут ми бачимо цілі робітничі селища.

Широко розлігся Харків. Маленькі сірі будиночки біжать з передмістя й де-далі стають густіші та обертаються на більші. І нам видно, як у самій середині міста над морем залізних дахів виринають стіни багатоповерхових будинків.

Палац Праці,
Готель Асторія,
Червоний Маяк,
Дитячий театр —

— каже керовник і вказує рукою то на один, то на другий будинок.

Найбільше звертає на себе увагу величезний Будинок Державної Промисловости. Він стоїть на горі, неподалець саду Вільної Академії.

— Цей будинок,— пояснив керовник,— найбільший у Харкові. Він має одинадцять поверхів у своїй середній частині, і в ньому можуть міститися кілька тисяч чоловіка.

Містом течуть дві річки: Харків і Лопань. Їх приховано від нас будинками, та подекуди ми помічаємо мости, що збудовані на цих річках.

Унизу під нами — Південний вокзал і вагонні майстерні, а ближче на узгір'ях та на самій горі — будинки залізничників.

Вулиця ім Свердлова

З Холодної Гори прекрасно видно вулицю ім. Свердлова.

Вона починається майже в середині міста й тягнеться до Холодної Гори рівною широкою стьошкою.

Ми бачимо на початку вулиці невеличкий садочок, а поруч з ним будинок з круглою скляною кулею на даху. У цьому будинку міститься Перший Державний театр для дітей.

Ближче до Холодної Гори вулиця проходить через майдан Червоного Міліціонера, що на ньому стоїть пожежна башта.

Тут неподалець можна завернути на вулицю ім. Карла Маркса, де міститься клуб Юний Ленінець.

За баштою починається невеличкий садочок. Далі — заворот до Південного вокзалу. А вулиця Свердлова йде просто через міст над залізницею і тягнеться далі Холодною Горою.

Вулицю названо іменем тов. Свердлова — першого голови Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету, що все своє життя віддав революції.

Майдан ім. Розі Люксембург

Цей майдан оточено гарними багатоповерховими будинками, що з них особливо вирізняється гранітовий будинок Палац Праці. Він має шість поверхів і посідає цілий квартал. В ньому містяться центральні комітети професійних спілок — керівники професійного руху на Україні.

Палац Праці

Напроти Палацу Праці ми бачимо високий шостиповерховий будинок — готель Асторію, а напроти був клуб ім. Ілліча. Це був будинок на півтора поверха з гарними колонами та широкими камінними сходами. На даху його поставлено було справжнього самольота, пофарбованого в червоний колір.

На майдані зупиняються всі трамваї та пасажирські автомобілі (автобуси). Отже, звідси можна поїхати в який завгодно бік.

Майдан названо на честь німецької комуністки Розі Люксембург, яку 1919 року вбили в Німеччині німецькі білогвардійці.

Вулиця ім. Котлова, Комунальний ринок, Сергіївський майдан

Трамвай завертає з Кузинської вулиці, і ми потрапляємо на вулицю ім. Котлова. Тут — маленькі одноповерхові та двоповерхові будиночки. Поблизу — вагонні майстерні, фабрика ім. Тінякова й керамічний завод. Вулицю названо в пам'ять І. Ф. Котлова — борця за робітничу справу, що довго вів революційну роботу, переважно серед залізничників, і помер у лютому 1920 року.

Ми виїхали з вулиці Котлова на великий майдан. Тут міститься Комунальний ринок. Увесь майдан забудовано невеличкими дерев'яними крамницями. Ми також бачимо високий будинок, що в ньому дуже багато засклених вікон. Це — критий ринок.

Трамвай робить ще один заворот, і ми, проїхавши мостом над річкою, потрапляємо на Сергіївський майдан.

Тут — садочок із лавками, невеличкими деревами та квітниками.

Ми бачимо тут величезний кінотеатр — Червоний Маяк.

Від Сергіївського майдану починається вулиця Свердлова, що її ми вже бачили згори. Поруч з майданом — гірка „Науки пролетарів“. На її схилах прокладено широкі кам'яні сходи. Тут же міститься музей Слобідської України ім. Григорія Сковороди.

Трамвай, проїхавши Сергіївський майдан, в'їздить на майдан ім. Рози Люксембург, що являє собою найжвавішу, найшумнішу частину міста.

Майдан ім. М. Тевелева

Майдан Тевелева починається за Палацом Праці й міститься поруч з майданом Рози Люксембург.

Перед нами високий старовинний будинок з білими колонами. В ньому колись містились дворянські збори. Тепер тут міститься найвища установа радянської влади на Україні — Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (ВУЦВК).

Особливо гарний буває цей будинок під час революційних свят. Його тоді оздоблюється зеленню, а з самого даху спускають величезні полотна з державними гербами. Вночі його освітлюють сотні різнокольорових лампочок.

Поруч із ВУЦВК ми бачимо високий гранітовий будинок товарної Біржі. Над дахом цього будинку ми помічаємо невеличку башту з годинником та могутню постать робітника з молотом, яку висічено з каменю. Тут також звертає на себе увагу будинок готелю, що зветься Червоний. Це — високий, прекрасно збудований готель, що на даху своєму містить ресторан.

Майдан Тевелева

Перед ВУЦВК майдан залито асфальтом і обсаджено зеленню. А перед будинком Харківської Міської Ради, неподалець ВУЦВК, влаштовано круглий квітник з фонтаном.

На майдані Тевелева містяться: Народний Комісаріят Охорони Здоров'я і Народний Комісаріят Соціального Забезпечення. А поблизу майдану — Харківський Округовий Виконавчий Комітет, Всеукраїнський Соціальний музей ім. Артема, Музей Революції УСРР, Музей Українського Мистецтва та Археологічний музей.

Майдан названо в пам'ять М. Тевелева, комуніста, що працював у Харкові в революційному запіллі. Тов. Тевелева розстріляли німецькі білогвардійці та гайдамаки 1918 року.

Вулиця ім. К. Лібкнехта

Від майдану Тевелева починається найжвавіша вулиця міста — вул. ім. К. Лібкнехта. На цій вулиці та поблизу неї міститься низка головних державних установ України: Рада Народніх Комісарів, Українська Державна Планова Комісія, Народній Комісаріят Внутрішніх Справ, Державне Політичне

Цей будинок найбільший у Харкові (будинок Держпромисловости)

Управління, Народній Комісаріят Внутрішньої Торговлі, Найвища Рада Народнього Господарства, Народні Комісаріати Фінансів та Земельних Справ.

На початку вулиці міститься найкращий у Харкові кіно-театр ім. К. Лібкнехта й Державний Драматичний театр.

Тут же ми бачимо невеличкий садочок. В ньому — пам'ятник Гоголеві, а в другім кінці садка пам'ятник Пушкіну. Вночі тут показують світлову газету.

Вище на вулиці міститься сад Вільної Академії. Його легко помітити, бо на привході видко пам'ятник фундаторові Харківського Університету (а нині Інституту Народньої Освіти) — Каразінові.

Ще далі, у великому будинку на розі, міститься Центральний Комітет Комуністичної Партії (більшовиків) України

і Центральний Комітет Ленінського Комуністичного Союзу Молоди України.

Звідци видко Будинок Державної Промисловости. Він міститься за півверстви од вулиці, осторонь, де раніше був тільки степ.

Вулиця ім. К. Лібкнехта кінчається біля аеродрому. Тут, на аеродромі, трудящі Харкова що-року святкують Перше Травня.

Вулицю названо в пам'ять німецького комуніста Карла Лібкнехта, що загинув одночасно з Розою Люксембург в революційній боротьбі.

Купіть, громадяночко, квитка!

Вулиця Карла Лібкнехта буває особливо шумною увечері. Біля кіно аж ніяк не протовпишся. Кожний поспішає добути квитка, бо їх швидко розкуповують, і доводиться ставати в чергу.

З цього користаються перепродавці квитків. Вони загода купляють їх, а потім продають за подвійну ціну. Серед цих перепродавців часто трапляються й хлопчики. Ось один з них.

— Купіть, громадяночко, квитка! — каже він, а сам обережно оглядається, чи нема де поблизу міліціонера.

— А скільки ти хочеш?

— Та я з вас недорого візьму. Один карбованець.

— Та що ти, що ти! Адже цей квиток коштує всього п'ятдесят копійок! Як тобі не соромно? Спекулянтику нещасний!

Але хлопчик не поступається. Він знає, що в касі вже нема квитків, а таких, що хочуть піти до кіно, дуже багато.

Хлопчик знову впірнає в юрбу і знову кожному пропонує свого квитка. Нараз хтось хапає його за плече. Хлопчик злякано озирається. Позад нього — міліціонер.

— Купіть, громадяночко,
квитка...

— Дядечку, дядечку, пустіть! Я більше не буду! — плаче хлопчик. — Їй-бо не буду.

— А що ж ти мені вчора обіцяв? Га? Тепер ти вже од мене не викрутишся.

І міліціонер під сміх юрби веде хлопчика до району.

Вулиці: Першого Травня, Старомосковська та Корсиковська

Вулиця Першого Травня починається на майдані Тевелева й тягнеться вниз до мосту. Вона дуже коротка, рівна, широка. Вона завжди ожвавлена.

На вулиці — один з кращих кінотеатрів, що зветься кіно-театром ім. Комінтерну. Тут же містяться їдальні та чимало крамниць. Неподалець — найбільша у Харкові книгозбірня ім. Короленка, що в ній є також великий відділ дитячих книжок.

Старомосковська вулиця починається за мостом і немов би являє собою продовження вулиці Першого Травня. На початку цієї вулиці звертає на себе увагу старовинний будинок з колонами. Це — колишня гімназія, де вчилися діти дворян та буржуїв. Тепер тут міститься радянська трудова школа.

Далі вулиця проходить через майдан Руднева. На майдані — садочок з квітниками.

Але що далі, то пустельнішою стає ця вулиця. Наприкінці вона з'єднується з Корсиковською вулицею, що проходить повз майдан Кінного базару, повз завод „Серп і Молот“ і наближається до Державного Електричного Заводу (ДЕЗ).

Отже, вулиці Першого Травня, Старомосковська та Корсиковська являють собою поступове продовження одна одної, ніби то суцільна довга вулиця від майдану ім. Тевелева до Державного Електричного Заводу.

Повідь у Харкові

На весні біля мосту, що покладений через річку Харків, де кінчається вулиця Першого Травня й починається Старомосковська, можна спостерігати цікаву картину.

Річка тут робить заворот. На цьому місці збирається чимало льоду. Лід, мов той паркан, перегороджує річку. Вода підіймається, виходить за береги й затоплює в низинах будинки харківських мешканців.

Багато років тому в Харкові трапилась особливо велика повідь. Водою було затоплено кілька вулиць, зруйновано будинки, паркани та ін. Але тепер у Харкові поведі таких розмірів не досягають, бо вживається всіляких заходів, щоб запобігти лихові.

На весні біля мосту можна побачити, як рвуть лід. Там, де особливо багато скупчується льоду, кладуть бомбу. Під-ривник (людина, що закладає бомбу) обережно підпалює гнота од бомби й тікає геть. Через кілька хвилин лунає вибух. З того місця, де лежала бомба, здіймається вгору ви-соченний стовп води, шматки льоду з тріскотнявою розліта-ються на всі боки, а великі льодові брили, що міцно були позастрявали, починають поволеньки рухатись.

Після кількох вибухів лід проривається, його підхоплює і мчить бистра течія. Вода спадає, і вже нічого боятися по-води.

Вулиця ім. Плеханова

Від майдану Рози Люксембург Подольським провулком та старим дерев'яним мостом доїздимо до Нетечинської вулиці.

Тут зупинка для виходу на Південно - Донецький вокзал.

Трамвай підіймається крутою горою і незабаром завертає на вулицю ім. Плеханова.

Тут ще за царату в невеличких будиночках, що повро-стали в землю, жили робітники. Тепер ми бачимо прекрасні двоповерхові будинки з балконами, будинки, що їх оточено городами та квітниками. Це — робітниче селище, що його збудовано за радянської влади.

Трамвай проїздить через міст над залізницею. Поблизу — Балашівський вокзал.

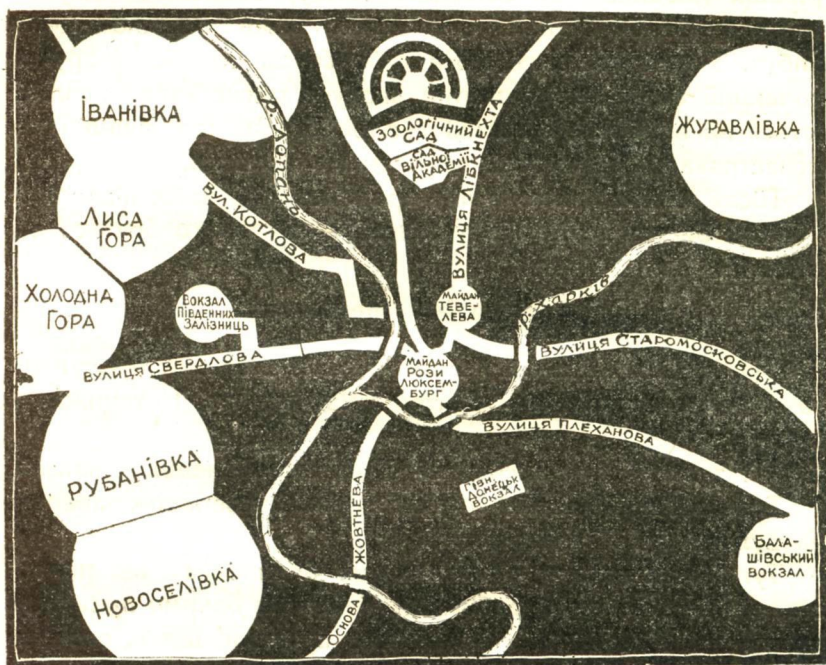
За мостом розлігся Харківський Паровозобудівельний Завод. Трамвай знову робить заворот і виїздить на Корси-ковську вулицю до Державного Електромеханічного Заводу.

Васько виправляє свою помилку

— От погляньте, діти, — говорив Васько, коли повернули з міста, — погляньте на мапу Харкова, що я її сам зробив.

Ми наблизились до столу. Васько сидів над аркушем па-перу, на якому було намальовано лінії та кружальця.

— Це — мапа Харкова. Ця мапа зрозуміліша, ніж та, що ми її бачили в день нашого прибуття. Отут якраз посередині ви бачите два маленькі кружальця. Це — головні майдани Харкова: майдан Рози Люксембург і Тевелева. Від них на всі боки пішли вулиці: праворуч — вулиця Першого Травня, Старомосковська та Корсиковська, ліворуч — вулиця Свердлова, вгору — вулиця Карла Лібкнехта, вниз — вулиця

Васькова мапа

Жовтнева. Ми на ній ще не були, але, як говорив керовник, вона схожа на вулицю Котлова й кінчається біля передмістя, що зветься Основою. А от вулиці Котлова й Плеханова. І, нарешті, на мапі намальовано річки міста, що звуться Харків та Лопань. Вони з'єднуються і утворюють ніби літеру „У“.

— А що то за такі великі кружальця на кінці кожної вулиці?

— Це... — зніжковів трохи Васько, — це... передмістя: Журавлівка, Рубанівка, Холодна Гора, Лиса Гора та Іванівка. Проте, — тут Васько дуже почервонів, — я вам все ж таки не раджу пояснювати, що вони собою являють, доки ви там не побували...

Ми зареготали.

— Молодця, Васько! Ти виправив свою помилку. І, напевно, ти вже ніколи не скажеш, що на Холодній Горі випадає сніг.

— А за мапу дякуємо тобі! Все ж таки вона допоможе нам краще вивчити план Харкова.

Ми ще раз уважно поглянули на мапу.

— От що, діти, — пояснив Васько, — у Харкові є понад шістсот вулиць та провулків. А тут на мапі намальовано лише ті вулиці, що їх ми вже трохи знаємо. Якби ми захотіли знайти те чи інше місце в Харкові, то нам треба тільки довідатись, поблизу яких саме головних вулиць воно перебуває. А головні вулиці на цій мапі ми вже маємо, значить, нам буде ясно, в який саме бік треба йти.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Вночі

Круті гори. Густий, непролазний ліс. Унизу, під кручею — бистра річка, очерети, грузькі болота.

На чорній нічній землі тривожно...

По схилах та пагорках переповзають білі місячні плями. Вони збігають до річки й біля темного лісу, ніби злякавшись, переплигують на верховіття дерев і пурхають, як ті зграї метеликів: з дуба на сосну, із сосни на ялину...

За ними слідком посуваються чорні тіні хмар, і там, де допіру вигравав місячний промінь, а веселі жаби сповняли повітря своїм гомоном — уже темрява й тиша.

Прийшкнув ліс. І дерева насторожено здригаються під наскоками холодного вітру...

Тривога

На узліссі хтось пронизливо свиснув... Десь заіржали коні. Хтось тихо, горлувато загомонів...

Кущі розгорнулись. Звідти вискочило двоє чоловіка й побігли до річки.

На них папахи та азійські халати. За плечима сагайдаки із стрілами, у руках — списи.

Один з них озирнувся. Злісно поглянув на гору. Натягнув лука, і над лісом зойкнула стріла.

Коли вона влучила в дерев'яну огорожу, все раптом ожило: на горі вдарили дзвони на сполох, замиготіли смо- лоскипи, забігали люди, вчулися покрики, лайка...

Із фортеці, збудованої над кручею, виїхали вершники і, посилаючи стріли з луків, помчали до лісу.

Важка брама фортеці зачинилася. Замовкли дзвони. Ніч.

Місяць злякано визирає з-за хмар і посилає срібні плями свої на вільготну нічну землю...

Що це?

Сон чи страшна казка про темну нічку та розбійників?

Ні. Це не сон і не казка.

Ми йдемо вулицею Свердлова, де колись стояло грузьке болото й не було ні будинків, ні яскравих ліхтарів, ні трам- ваїв.

Ми йдемо там, де лише жаби могли плигати зеленим мо- хом, де не пролізла б жодна людина: ноги провалювались, а тіло засмоктувала трясовина.

В далині перед нами темним силуетом виступає гірка „Науки пролетарів“, де колись ріс густий непролазний ліс, а трохи вище над ним було збудовано фортецю з десятьма баштами та міцним парканом.

Внизу під горою текла бистра річка.

Ми й зараз її бачимо. Та яка це річка? Вузька, мілка. Вода у ній, як у болоті, запліснявіла, поросла куширом.

Отаман Іван Каркач

За давніх часів, коли ще багату та плодovitу землю Хар- ківщини ніхто не обробляв, а по високій траві пересувалися навали татарів, щоб нападати на Московську державу, до Харкова приїхав отаман Іван Каркач.

Він був ватажком невеличкої групи переселенців. Він приїхав саме до Харкова, а не до іншої місцевості, через те, що тут можна було легко й вільно жити.

За тих часів тут було порожньо. Жодної людини, жодної будівлі. Густий ліс, висока гора, болота й дві річки — от що являв собою тодішній Харків.

А скільки риби, скільки птахів, звірини та меду! А довкола Харкова скільки відкритих галяв, сіножатей та вигідних для господарювання земель!

У лісах плодилися вовки, зайці, дикі кози, ведмеді, куниці, лиси. З птахів водилися: голуби, горлиці, перепілки, куропатки, стрепети, бекаси, сойки, дрозди. В річках ловилися щупаки, лобані, лящі, окуні, карасі, в'юни, коропи.

Як же було тут не селитися, не братися до господарювання!

І переселенці збудували тут хатки, заклали городи, засадили садки, поставили пасіки й взялися обробляти землю.

Фортеця

Одно тільки було погано: неподалець у степах увесь час їздили татари. Вони часто нападали на села та невеличкі міста, де було мало війська й де можна було добре пожитися.

Іван Каркач, шукаючи місце, де б найкраще оселитися, зупинився саме на Харкові з тих міркувань, що татарам аж ніяк не можна було сюди добутися.

Іван Каркач збудував на високій горі хатки. З усіх боків оточував це перше селище ліс, а внизу — річки та непролазні болота. А щоб надійніше забезпечити себе від татарського нападу, Іван Каркач оточив хатки низьким дерев'яним парканом.

Через кілька років цей паркан було перероблено, і на горі незабаром виросла справжня фортеця.

Фортеця мала форму чотирикутника. Замість старого низенького паркану було поставлено міцний подвійний паркан із клітками, понабиваними землею. На кожному розі фортеці було збудовано башти. Крім чотирьох головних башт, уздовж стін було поставлено ще шість менших.

Одна з цих башт звалася Вартовою. На ній висів мідний дзвін. На час тривоги в цей дзвін били на сполох. Друга башта звалася Потайною, бо під нею зроблено було таємний хід, що являв собою широку й довгу печеру. Були ще також Московська та Сумська башти. Ці дві останні містилися при дорогах, які йшли на Москву та на Суми. Тому й було їх так названо. А вулиці, що пролягали повз тодішні башти, звалися: Московська (тепер вулиця Першого Травня) і Сумська (тепер вулиця Карла Лібкнехта).

За стінами фортеці було викопано глибокий рів, а за ним стирчали понабивані в землю дубки з гострими кінцями, що тяглися густою низкою.

Якщо татари захотіли б напасти на місто, їм довелося б перш за все перелізти через грузькі болота та річки, вихопитись на гору та пройти густий ліс.

Тут вони натрапили б на честик (на гострі дубки, позабивані в землю). Якщо вони пішли б далі, їм довелося б іще перелізти через глибокий рів, і лише тоді вони наблизилися б до стін фортеці.

Он як важко було за тих часів добутися до Харкова!

Харитон, чи Харко — „фундатор“ міста

Розповідають, ніби Харків вветься так через те, що його перший мешканець звався Харитоном, чи Харком.

Розповідають, що він був дуже відважною людиною, часто нападав на татар, забирав їм те, що вони встигали нагабувати.

Розповідають також, що він перший приїхав на ту гору, де потім виросло місто, і заснував тут невеличке селище.

Незабаром татари напали на селище, спалили його, мешканців забрали в полон, і сам Харко, тікаючи од ворогів, втопився у Дінці. А нове селище, збудоване тут по якимсь часі почало ніби зватися іменем свого першого мешканця — Харковом.

Та все це байка. Насправді ж ніякого Харка не було. Місто звалося Харковом з інших причин. Звалося воно так через те, що засноване було поблизу річки Харкова.

Ярмарки

Харків заснувався в дуже вигідній місцевості. Через нього проходили великі торговельні шляхи, що ними можна було привозити товари з яких завгодно країн.

До Харкова привозили (особливо ж багато підчас ярмарків) потрібні для селян товари: галантерію, ситець, залізні вироби та інше. Їх везли з тих країн, де вже були фабрики.

В Харкові їх купували купці, які потім розвозили ці товари по інших містах і селах України. А з Харкова чужоземні купці вивозили те, на що багатою була країна: хліб, скотину, різну птицю, м'ясо, сало, вовну, мед, патоку й т. ін.

На цей час мешканці Харкова вже не боялись татар. На Україні було збудовано нові фортеці, і татари не наслідувались наближатися до Харкова.

Завдяки жвавій торгівлі місто почало швидко зростати. З'явились нові будинки, склади, крамниці.

Проте Харків більше скидався на велике невяпорядковане селище, ніж на місто. Вулички були вузьенькі, нерівні. Будинки — дерев'яні, обдаховані соломною. Камінних будинків майже не було. З цих причин часто виникали пожежі. Іноді вигорало мало не півміста.

Зараз погасимо...

Боротьба з пожежами

Головний начальник міста, харківський воєвода, вживав різних заходів, щоб запобігти пожежам.

Він, прикладом, наказав мешканцям, щоб ті поставили на дахах бочки з водою та придбали хто — метілки, а хто — відра й сокири. На випадок пожежі, кожний мусив був поспішати на допомогу разом з призначеним йому приладдям.

Якщо ми уявили б собі на хвилинку, що робив би тодішній мешканець, потрапивши до сучасного Харкова на велику пожежу, то картина була б дуже смішна.

От майданом Рози Люксембург біля високих будинків біжить якась чудна людина. Це колишній мешканець Харкова поспішає на пожежу. У нього дуже грізний вигляд: на плечі метілка, в руках відро або сокира. Він певен, що може загасити яку-завгодно пожежу.

Ось він зупинився біля величезного будинку, що його вже охопило полум'я. Він озирнувся довкола.

— Що робити? З чого починати? Адже ніде на дахах нема бочок із водою.

Ну, значить, треба бігти до річки!

Поки він думав та передумував, полум'я вже встигло поглинути півбудинка. А він старанно через кожні півгодини носить маленьке відерце води й виливає на будинок. Коли ж він приніс шосте відро, пожежа скінчилася. Все спеліло.

І, якби він побачив, що всі з нього сміються, він сказав би:

— А все ж таки моя правда. Слід було взятися мені до діла — і таку величезну пожежу так швидко загасили. А ви смієтесь!..

На вулицях старовинного Харкова

За тих часів на вулицях Харкова було таке непролазне болото, що не тільки людина, а й кінь не міг пройти. Особливо після дощів.

На деяких вулицях утворювались цілі озера, і мешканці мусили були класти гори хмизу, щоб як-будь перехопитись на другий бік.

От що пише один з істориків Харкова про його вулиці на початку XIX століття:

„Головні вулиці міста Харкова були непролазні на весні та в осени підчас дощів. Не було ні бруку, ні тротуарів. Калош тоді ще не знали та й користатися з них було неможливо, тванюка бо стояла понад чверть аршина завглибшки. Силкуючись витягти з болота ногу, іноді людина лишала чобота в болоті і вже витягала його руками, сама стоячи на одній нозі або ж потрапляючи босою ногою в болото“.

Тепер смішно читати такі рядки, коли згадати залитий асфальтом майдан перед ВУЦВК.

Тодішні мешканці Харкова були незвичкі до чистоти. Цікаво було б послати на таку вулицю міліціонера. Багатьом хазяїнам завдав би він неприємностей.

Міське врядування

Головна влада в місті належала Міській Думі. До неї належали переважно представники харківських купців та домовласників. А над ними заправляв спочатку воевода, а потім губернатор.

Всі ці люди найбільше турбувалися, щоб розбагатіти й набути пошани, і найменше за те, щоб у місті запровадити лад.

Так, прикладом, було витрачено чималі гроші, щоб зустріти царицю Катерину та показати їй, що й Харків не такий вже поганий, яким він був насправді.

На час зустрічі було збудовано арку, пофарбовано будинки, вимощено цілу вулицю. Все це було зроблено тимчасово й через кілька років від цього й сліду не лишилося.

Будувався розкішний палац для губернатора, а місто в цей час потопало в болоті, вулиці не впорядковувалося, і на річках мости були поламані.

Зростання міста

Поступово місто набувало зовні кращого вигляду. На це особливо вплинуло зростання торгівлі, кількості мешканців, збудування фабрик і, нарешті, збудування залізниці.

Де-далі починає збільшуватись кількість нових будинків, вулиць, провулків.

Спочатку з'являється конка, а потім трамвай. Виникають великі фабрики та заводи, що на них працюють десятки тисяч робітників.

Між робітниками та фабрикантами починається довга й уперта боротьба.

Підчас революції 1905 року харківськими робітниками, що повстали, керує більшовик, тов. Артем.

Через дванадцять років, 1917 року, у лютому місяці царат повалено, а в жовтні організовано владу рад.

Радянська влада в Харкові була організована та зміцнена лише в середині грудня 1917 року.

От кілька цифр, що свідчать про зростання Харкова.

1654—55 роки вважають за роки заснування Харкова. В той час Харків охоплював площину, де зараз містяться окрвиконком, Радянський майдан та ІНО, кружиною в 530 саж.

На 1665 рік, цеб-то через десять років після заснування, кількість мешканців у Харкові зросла до 587 чол.

1730 рік — 6.429 чол.

На початок XIX ст. (1808 рік) — 12.722 чол.

На початок XX ст. (1900 рік) — 197.405 чол.

І, нарешті, 1926 року — 409.505 чол.

Якщо ми візьмемо цифри, що визначають розростання меж Харкова, то матимемо таку картину:

1852 — 53 роки — 1.619,05 дес.

1923 рік — 13.000 дес.

З цифр, що визначають зростання населення та меж Харкова, видно, що місто особливо швидко зростало в XIX ст., коли через Харків пройшла залізниця (друга половина XIX ст.) і місто набуло значіння великого торговельного і промислового центру.

Вночі на вулицях Харкова

— Радіо! Р-радіо! Вечернєє радіо! — кричать хлопчакі-газетярі і мчать наввипередки, плигають до автобусів, стрілою пролітають по шумних вулицях нічного Харкова.

Дзвінки трамваїв, гудки автобусів, грюкіт візників...

А скільки вітрин — великих гарних вікон крамниць! В них під яскравим світлом ми бачимо малюнки, книжки, цукерки, велосипеди, матерії, машини...

Ми йдемо гіркою „Науки пролетарів“.

Тут колись була фортеця. Саме тут стояла вона, огорожена міцним парканом, прикрита густим лісом, оточена річками та грузькими болотами.

А тепер... Тепер тут — рівний залитий асфальтом майдан, що на ньому зібрався натовп послухати гарні хорові співи, які передають по радіо.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Піднесення

— Сьогодні, діти, у нас дуже важливий день,— сказав керовник, увійшовши до кімнати. — Ми сьогодні будемо знайомитися з роботою фабрик та заводів, з харківською промисловістю.

Ми скочили з ліжок, нашвидку одяглися і обступили керовника.

— Що ж ми будемо оглядати?

— Заводи? Фабрики?

— Куди ж ми поїдемо?

— Не всі разом. Спочатку я вам розповім, що ми робитимемо, а потім уже запитуйте.

І керовник мовив:

— Чи знаєте ви, скільки в Харкові промислових підприємств — заводів, фабрик, майстерень? І скільки треба часу, щоб їх оглянути?

Звичайно, ніхто з нас не знав. Та дехто сказав навмання:

— Мені здається, що фабрик двадцять або тридцять.

— А я думаю, їх не більше, як десять.

— Та що ти? У Харкові напевне їх штук п'ятдесят!

— От і ніхто не вгадав,— мовив керовник.— У Харкові понад сто промислових підприємств.

— Сто? Ого-го! Багато!

— Що багато, то правда,— сказав керовник,— але ніхто з вас не знає, що то за штука: сто промислових підприємств! Отже порахуємо. Якщо захотіли б ми побувати на всіх харківських фабриках, заводах та майстернях і що-дня оглядали б по два підприємства, то нам довелося б на це витратити п'ятдесят днів... Зараз маємо літо, а коли б ми скінчили оглядини, то була б уже осінь.

Ми всі дуже здивувалися.

— Оце місто! Одних лише фабрик яка сила-силенна! А ми думали, що за один день оглянемо весь Харків. Що ж нам робити? Не лишатися ж справді до самої осені!

— А от що,— мовив керовник.— Тут у Харкові є таке місце, де ми зможемо протягом яких-будь двох-трьох днів ознайомитися з найголовнішими харківськими фабриками та заводами. Ми там довідаємося не лише за їхню роботу, а й за дещо з нашої української промисловости. Саме туди

й підемо ми зараз. А потім уже рушимо на деякі харківські фабрики та заводи.

Ми вийшли на вулицю.

Випадок із Петриком

Ми пройшли кілька вулиць та провулків і зупинилися перед великим будинком.

Керовник зайшов у середину й через кілька хвилин повернувся.

— Можна заходити, — сказав він, — тільки додержуйте як-найбільшого ладу.

Ми пішли сходами й потрапили до великої кімнати. Довкола — багато машин. На стінах висять якісь малюнки. Кімнату в кількох місцях перегороджено гарними арками. Десь згори чутно міцний запах чогось смачного.

— Там, напевно, щось печуть, — мовив Петрик, наш великий ласун.

І не встиг керовник скінчити розмови з якоюсь високою людиною, як Петрик побіг крутими сходами нагору.

Петрик дуже любив всілякі солодощі. Якщо в нього, бува, заведеться копійка, він конче потратить її на солодощі. Через хвилинку Петрик визирнув.

— Хлопці! — крикнув він. — Тут цілі гори цукерків! А йдять — но швидше!

Кілька хлопців одразу ж майнули на Петриків голос. Вони побачили на другому поверсі низку столів, завантажених цукерками.

Петрик, звичайно, крутився біля найбільшого столу й не зводив очей з цукерків.

По той бік столів містилася піч та машини. Там працювало кілька чоловіка — нарізували тісто.

— Що тут таке?

Петрик оглянувся і сказав упевнено:

— Що? Хіба не бачиш? Цукерки роблять!

— А навіщо ж так багато їх готують?

— Як то навіщо? От чудак? Щоб їсти! Он, бачиш, ті господині готують їх, а потім їстимуть.

За столом стояла жінка в білому фартусі і загортала цукерки.

— Ну, й їдять же в цьому Харкові!

— У нас, бувало, мати напече хліба на цілий тиждень, та й то менше, ніж цих цукерків. А тут аж дві господині готують, готують, готують і ніяк не хочуть зупинитися...

— Тітко! Тіточко! — взявся випитувати Петрик. — Дайте цукерка!

— Та яка я тобі тітка?

І жінка, що стояла біля столу, розсміялася, одійшла до печі.

— Що? Тобі, може, шкода? — вів далі Петрик. — Все одно ж сама всього не поїси.

В цей час почали насипати цукерки у велику дерев'яну скриню.

— От якби й мене туди! — голосно подумав Петрик. — Я б там усе життя прожив!

Жінка наблизилась до столу, розтягла довгу смугу тіста й знову почала різати цукерки.

— Почекаємо тут, поки вони візьмуться їсти, — сказав Петрик, — може, хоч тоді дадуть...

Але знизу покликав дітей керовник. Так вони й не дочекались.

Виставка

— Тут міститься, — почав керовник свої пояснення, — Всеукраїнська Промислова Виставка. Перш, ніж оглядати її, я вам дещо розповім за неї. Чи бачили ви коли-будь велике люстро? Напевно, хтось із вас бачив?

— Звичайно, бачили.

— Так от. Ця виставка теж являє собою велике люстро. Ріжниця лише в тому, що в звичайному люстрі ми бачимо своє обличчя та речі, що перебувають в кімнаті, а тут, на виставці, в кількох кімнатах, ми, як у люстрі, побачимо багато українських фабрик та заводів. У звичайному люстрі ми бачимо речі нашої кімнати, а тут ми побачимо фабрики й заводи нашої промисловости. Тут так хитро все влаштовано, що кожний, хто тільки захоче ознайомитися з промисловістю країни, з роботою деяких великих заводів, шахт, рудень та фабрик, може це зробити легко й просто. Йому тільки треба уважно оглянути всі машини, всі плани, всі малюнки та цифри.

— Товаришу керовниче, але як же може вміститися сюди великий завод?

— А це робиться так: одкривається, прикладом, яка-будь нова фабрика чи з'являється цікава машина. Про це стає відомо й виставці. Тоді вона визначає куточок в одній з кімнат і ставить туди маленьке зображення цієї фабрики, зроблене з картону чи фанери.

Така малесенька, як цяцька, фабрика чи завод, чи копальня зветься моделем. На стіні виставляють малюнки цієї фабрики чи фотографії. На стіл кладуть те, що обробляється на фабриці (прикладом, цукор), і те, що дає виробництво (прикладом, цукерки).

Потім показується, як поступово... ну, хоча б із цукру робиться цукерки. Крім того, пишуть цифри: скільки цукерків зроблено й скільки робітників працює на фабриці. Іноді буває, що виставляють справжні машини й вони працюють тут так само, як і на фабриці.

Якщо ви наблизитесь до такого куточка і уважно оглянете його, то довідаєтесь про життя якої-будь фабрики. А таких куточків на виставці дуже багато. І, коли ми оглянемо всю виставку, ми ознайомимося не тільки з фабриками та заводами Харкова, а й з низкою промислових підприємств, що перебувають по інших містах України.

У відділах Донбасу та Кривого Рогу

— Ми почнемо наш огляд он з тієї кімнати. А йдіть лишень сюди!

Ми пройшли через велику залу, що вся була заставлена машинами, і потрапили до другого приміщення. Оразу ж на привході побачили ми величезну брилу камінного вугілля.

Ми обступили її.

— От так шматюга! Скільки вона важить?

— Не дуже багато. Всього п'ятдесят вісім пудів. А он погляньте під стіл. Що ви тепер скажете?

Ми заглянули під стіл. Мов той кит, розляглась там вдвічі більша брила вугілля.

— Камінне вугілля — гордість нашої української промисловости, — мовив керовник. — От тут на мапі зазначено, які великі поклади вугілля у нас на Україні. Воно, як ви бачите, лежить в одному місці. Це місце зветься Донецьким Вугільним Басейном (Донбасом).

Там колись росли високі й густі ліси. Дерева виростали, старіли. Їхні стовбури підгнивали й падали. Виростали нові дерева, підгнивали й теж падали.

Так було протягом багатьох років.

Шари дерев, що впали, засипалися поволі землею. Згодом під тягаром землі в глибинах, куди не просякало повітря, ці дерева поступово перетворилися на камінне вугілля.

Вугілля дуже потрібне людині. Чи в хаті затопити, чи підогріти котла на паровозі, чи розтопити фабричну піч — скрізь потрібне вугілля.

А в Донецькому басейні вугілля так багато, що нам його вистарчить на сотні років.

Тепер погляньмо, як лежать у землі шари вугілля.

Тут зроблено модель так званого розрізу землі. Уявіть собі, що земля скидається на великий буханець хліба. Якби ми розрізали землю в той самий спосіб, що й хліб, то побачили б — от дивіться — шари вугілля. Дивіться, як багато їх! Вони лежать один під одним, і вони одмежовані грубими шарами землі.

Саме через це донецьке вугілля дуже важко добувати. Іноді доводиться копати біля верстви завглибшки, щоб добути останнього шару вугілля.

Крім того, по багатьох шахтах (глибоких ямах, що в них добувають вугілля) ще не поставлено машин, і працювати доводиться лише руками. Праця в шахті — найважча й досить небезпечна.

Ось гляньте на фотографію. Як бачите, дві напівроздягнені людини, скорчившись, одбивають кайлами вугілля. Вони дуже глибоко під землею у вузькій задушливій шахті. Вони не можуть ні випростатись, ні вхопити свіжого повітря. Вони освітлюють місце роботи тьмавим світлом шахтарської лампочки.

А от на цій фотографії показано саночника. Він перекинув через плече шлею і навколюшках, плазом тягне на собі навантаженого камінням ящика.

Далі, на оцій фотографії показано, як вивозять вугілля маленькими вагончиками. Вугілля підіймають нагору. Потім його сортують, цеб-то одбирають окремо дрібне та окремо велике. А потім його одвозять на фабрики.

Тепер ми перейдемо до іншої кімнати й оглянемо моделі та фотографії Криворізької округи, — запропонував керовник.

Ми ввійшли до іншої залі й побачили багато мап, діяграм та моделів. Особливо нас зацікавив модель величезної ями, з якої добувають залізну руду.

— Ця руда потрібна, — пояснив керовник, — для виробу з неї машин, плугів, тракторів та всіх тих залізних і сталевих речей, що потрібні нам.

Як бачите, діти, у нас на Україні в Донецькому басейні дуже багато вугілля. Криворізька округа, що в ній величезні поклади залізної руди, міститься поруч із Донбасом.

Якщо руду добре нагріти, то з неї можна зробити чавун, а з чавуна — залізо і сталь.

Українська промисловість використовує свої природні скарби, а саме: донецьким вугіллям вона розтоплює на фабриках та заводах криворізьку руду, а, добувши з руди залізо, сталь і чавун, робить всілякі машини.

Дніпрельстан

— Чи хто-будь з вас чував це слово — Дніпрельстан?

— Я чув! У нас в клубі читали лекцію про Дніпрельстан!

— А я бачив на величезних картинах написи про Дніпрельстан!

— А я читав у газеті!

— Так от що. Дніпрельстан, або ж, точніше, Дніпровська Електрична Станція — надзвичайно потрібне й важливе для всієї нашої промисловости будівництво. А тому ми уважно ознайомимося з ним.

Погляньте спочатку на ці фотографії. Ви бачите велику широку річку. Погляньте, як б'ється об скелі запінена вода. Це — Дніпро. А скелі, що перегородили річку та заважають течії — пороги.

Тут, недалечко від порогів, кипить робота. Від одного берега до другого будується загату. Щоб перегородити широку річку, треба приготувати цілі гори каміння. Отже зривають скелі, а потім ті брили розбивають на дрібне каміння.

Коли загата буде готова, до неї поставлять машини з колесами. Вода у загородженій річці підійметься і сильними струменями паде на колеса. Колеса почнуть крутитися, і тоді почнуть працювати машини, що ними буде вироблятися електрику.

Електрику можна буде посилати куди завгодно, мов ту воду трубами. І скрізь, куди лише потрапить електрика, скрізь засвітяться лампи або почнуть працювати машини.

Прикладом, у вузькій задушливій шахті вже не працюватиме людина, що обливається потом, рубає вугілля або ж викочує важенні тачки із залізною рудою. Замість неї працюватиме машина.

Людині скрізь допомагатиме річка. Річка дасть енергію всім цим машинам.

Дніпро—ріка широка, велика та сильна. Дніпро литиме воду на колеса хоч тисячу років. Не втомиться. Це тобі не людина.

Особливе значіння має Дніпрельстан для Криворіжжя, що міститься поруч і що в ньому, як відомо нам, є великі поклади залізної руди. Там поставлять машини, і тоді буде незрівняно легше добувати руду.

Дніпро — найдовша та найбагатша водою ріка на Україні. Одно тільки погано: невеличку частину цієї ріки загороджено скелями, і тому пароплави не можуть пройти з самої гори Дніпра аж до місця, де він впадає в море.

Коли ж збудовано буде греблю, вода підійметься, залле пороги й можна буде вільно плавати всім Дніпром та перевозити товари...

Ми оглянули кілька фотографій та малюнок, що на ньому показано Дніпровську Електричну Станцію в тому вигляді, який вона матиме, коли скінчиться будівництво.

Після цього ми перейшли до іншої кімнати.

Харківський Паровозобудівельний Завод ім. Комінтерну

— Товаришу керівнице, тепер розкажіть нам про харківські заводи.

— Прошу сюди, — сказав керівник.

Ми зупинилися біля величезних сталевих машин.

— Ви пам'ятаєте, діти, нашу подорож по Харкові. Коли ми переїхали через міст, що покладений в кінці вулиці Плеханова над залізничною колією, то праворуч помітили низенький дерев'яний парканчик.

За ним широко розлігся Харківський Паровозобудівельний Завод.

Якщо ми увійшли б у двір через вузьку заводську хвіртку, то побачили б величезні будинки цехів, чи відділів,

фабрики. Всередині цих будинків чутно гудіння, стукіт молотків, вереск заліза й стали.

В одному з них під стелею прилаштовано машини й до низу звисають гаки. Ці гаки схоплюють важкі штиби заліза або многопудові сталеві колеса і, мов те пір'ячко, підіймають їх та переносять над машинами й варстатами з одного місця на друге.

В другому цеху над розпеченим шматком металу, що заввишки та завширшки має 3—4 метри, а важить кілька десятків тонн, падає тяженний паровий молот. Він м'не метал, ніби м'яку карамельку, перевертає його на всі боки, підкидає.

Кілька робітників біля нього сходять потом. Очі робітникам захищають окуляри. Робітники тут працюють нашвидку. Щось покрикують, але їхніх голосів не чутно: голоси їхні тонуть в шумі ковальського цеху.

Молот зупиняється, щоб через хвилинку знову впасти на метал та надати йому потрібної форми.

Поруч над невеличким шматком розпеченої, аж білої, стали працює другий молот. Цей сердито підстрибує із грюкотом поспішно б'є в метал.

Раз!.. Два!..

Раз!.. Два!..

Дивишся: шматок стали розбито в лемішку, так наче вдарили кулаком по кавалку глини.

Дивишся: аж це не лемішка, а спритно й швидко зроблений полумисок буферу, якого ставлять між вагонами, щоб вагони не набігали один на одного.

Цікава також робота стругацької машини.

Не кваплячись, ніби знехотя, обробляється шматок стали. Гострий різак спокійно струже сталь, зовсім як ото вістрям ножика стружать дерево. Одна по одній виповзають довгі звивні сталеві стьожки — стружки з-під різака.

Наприкінці двору міститься перший і єдиний на Україні тракторний цех.

Тут чисто, ясно, просторо. Гуркочуть двигуни. Над варстатами — молоді дівчата та хлопці-фабзавучники.

Тут виробляється всі частини трактора, того самого трактора, що стоїть зараз перед вами.

Що-року завод випускає 120 тракторів. Крім них, завод випускає паровози, дизеля та нафтові двигуни.

Завод розподіляється на такі цехи чи відділи:

Виробничі

Чавунно - ливарний
Мідяно - ливарний
Стале - ливарний
Ковальський
Шворінний
Тепловий
Тракторний

Допоміжні:

Модельний
Інструментальний
Електричний відділ
Ремонтна майстерня

Завод засновано 1870 року. На ньому працює 4.900 робітників.

Перший Державний Завод сільсько-господарських машин „Серп і Молот“

Цей завод міститься неподалеку Харківського Паровозобудівельного Заводу, на Корсиковській вулиці, буд. № 15.

Завод виробляє сільсько-господарські машини: борони, віялки, молотарки, сортовки.

Тут особливо зацікавлює праця конвеєра.

Щоб вам зрозуміло було, як та для чого влаштовано конвеєра, я наведу такий приклад: уявімо собі, що нам треба пофарбувати вже готову машину кількома фарбами: колеса — чорною, стінки — жовтою, ручки — брунатною. Крім того, нам треба написати на ній номери.

Працюючи на конвеєрі, роблять це в такий спосіб: машину ставлять на площадку, що поволеньки рухається. Перший робітник, що стоїть біля машини, бере відерце з чорною фарбою і, поки машина проїздить повз нього, фарбує в чорний колір колеса. Він скінчив роботу. В цей час повз нього проїздить на конвеєрі нова машина, що її також треба пофарбувати. Перший робітник повторює свою роботу: бере відерце з фарбою і фарбує колеса.

Він зникає виконувати цю нескладну роботу дуже швидко. Конвеєр рухається. Машини одна по одній проходять повз першого робітника, і він на кожній фарбує колеса.

Що ж робить другий робітник, який стоїть за кілька кроків?

Повз нього проходять машини з колесами, що їх уже пофарбовано в чорний колір. Він тримає відерце з жовтою фарбою і фарбує нею стінки машини. Він робить лише цю роботу,

Конвеєр рухається. Третій робітник фарбує ручки в брунатний колір. Четвертий, поки проходить повз нього вже зовсім пофарбована машина, ставить на ній номери.

Отже, маємо картину: з одного кінця конвеєра (довгої безперервної рухливої низки площадок, що на них поставлено машини) починає посуватися непофарбована машина. На другому ж кінці, пройшовши повз десяток робітників, що стоять уздовж конвеєра, машину вже пофарбовано кількома фарбами і поставлено номери.

На заводі „Серп і Молот“ за допомогою конвеєра збирають борони (цеб-то складають їх з окремих частин).

Завдяки конвеєрові можна прискорити роботу. Прикладом, завод „Серп і Молот“ складає за кожні 25 секунд одну борону, а протягом року „Серп і Молот“ випускає 700.000 борін.

Державний Електромеханічний Завод (ДЕЗ)

Цей завод також міститься поблизу Харківського Паровозобудівельного Заводу, на Чугувській соші, куди можна проїхати тим же трамваєм, що йде на ХПЗ.

ДЕЗ виробляє динамомашини (машини, що виробляють електричний ток), двигуни (машини, що рухаються силою електричного току) та різні апарати електричного устаткування.

Завод цей почав працювати в Харкові порівнюючи недавно — 1917 року.

ДЕЗ складається з трьох заводів:

Машинового — на ньому вироблюється динамомашини, трансформатори та двигуни.

Апаратного — на ньому вироблюється апаратуру.

Ізоляційного — на ньому вироблюється ізоляції (ізоляція — засіб, що не дає токові розбігатися надарма).

Кожний завод міститься в окремих багатоповерхових корпусах.

ДЕЗ являє собою один з найкращих в СРСР електромеханічних заводів, які працюють для електрифікації.

ДЕЗ має замовлення на збудування для Дніпрельстану генератора, що його сила дорівнюватиме 50.000 кінських сил (сила цього генератора перевищуватиме силу електростанції та всіх електроустановок, які тільки є в Харкові).

На ДЕЗ'і працює біля 5.000 робітників.

Державний електромеханічний завод (ДЕЗ) у Харкові

Сукняна фабрика „Червона Нитка“

Дуже складну роботу треба виконати, щоб із вовни виробити сукно.

З цією роботою ми можемо ознайомитися на фабриці „Червона Нитка“.

Перш за все вовну scuбують та очищають від пороку й иншої зайвини. Потім вона потрапляє на машини, що розчісують її так само, як ми розчісуємо гребінцем поплутане волосся. Волокна витягаються, вкладаються вузькими рівенькими пасмами в рядочки. Ці рівні пасма вовни називаються рівницями. З них вироблюється нитки, а з ниток тчуть сукно.

Тепер погляньмо, як уся ця робота відбувається по цехах (чи відділах) фабрики „Червона Нитка“.

В сумішному відділі вовну очищають та scuбують. Тут же мішають окремі сорти вовни: дорогі й дешеві.

В чесальному цеху її розчісують. Після розчісування вона скидається на ватку. Ватку цю ріжуть на вузьенькі рівні смужки — рівниці.

У прядильному відділі з рівниці виробляється прядо. Замість слабкої рівниці — кріпка нитка.

У ткацькому цеху тчуть сукно.

Після цього сукно потрапляє до останнього відділу, де його остаточно обробляється. Тут його припрасовують, фарбують та ще раз переглядають, щоб випустити з фабрики в цілком готовому вигляді.

Так, переходячи з цеху до цеху, вовну з допомогою складних машин перетворюється врешті на сукно.

Фабрика „Червона Нитка“ виробляє біля 700.000 м чи 700 км сукна на рік.

Якщо ми поклали б це сукно вздовж якоїсь просторони, то воно забрало б місця приблизно стільки, як від Харкова до Чорного моря.

На фабриці працює біля 600 робітників.

Після виставки ми ще одвідали кілька фабрик та заводів, де ознайомлювалися з харківською промисловістю.

На жаль, на сні пустили на найбільші заводи: Паровозобудівельний, Державний Електричний та „Серп і Молот“.

В Екскурсійному бюро, що видає перепуски для екскурсій, нам сказали, що треба загодя записуватися в чергу, і тільки тоді можна одвідати ці заводи. Крім того, дитячій екскурсії трудно зрозуміти, як відбувається робота на цих заводах, бо вони дуже великі й складаються з багатьох цехів.

Ми оглянули фабрику „Червона Нитка“, де вироблюється сукно; фабрику ім. Тінякова, де вироблюється готовий одяг; п'яту тютюнову фабрику, де вироблюється цигарки; кондитерську фабрику „Жовтень“, де вироблюється цукерки та шоколад, і ще кілька заводів та фабрик Харкова.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Зростання торгівлі

— Ви, напевне, пригадуєте собі, діти, — говорив керовник, — яке величезне значіння мала для Харкова та місцевість, що в ній він заснувався. Через Харків з давніх-давен проходили великі торговельні шляхи. Цими шляхами з усіх країн звозили купці свої товари на Україну.

У Харкові влаштовувалося ярмарки, будувалося для товарів крамниці, склади, магазини, бо недоцільно й незручно було б чужим купцям розвозити величезну кількість товарів

по окремих куточках України. Найкраще, звичайно, було влаштувати в одному місці склади і вже звідци розвозити їх.

Саме для влаштування складів Харків був дуже вигідним містом. І завдяки ярмаркам та жвавій торгівлі він швидко зростав.

Минуло багато років. Замість незручних, нерівних торговельних шляхів, що ними іноді купець дуже довго віз свої товари, з'явилися залізниці.

Через Харків пройшли залізничні лінії з Москви, Донбасу, Києва, Одеси та багатьох інших пунктів.

Харків міститься саме на тій точці, де всі ці залізничні лінії збігаються, а потім біжать од Харкова на всі сторони.

Харків згодом став одним з найбільших торговельних центрів. От вам кілька цифр, що найкраще покажуть торговельний стан сучасного Харкова.

Як нам уже відомо, місто має 409.000 мешканців (за підрахунками 1926 року).

Скільки ж треба хліба, м'яса, взуття та інших товарів, щоб задовольнити потреби населення?

Візьмімо, приміром, хліб. Підраховано, що вживання хліба однією людиною протягом року дорівнює приблизно 160 кг.

Проте, не всі мешканці купляють печений хліб. Деякі печуть його сами. Крім того, норму 160 кг розраховано на дорослу людину. Що ж до дітей та старих, то норма мусить бути нижчою.

Якщо взяти це все на увагу, то, за грубим підрахунком, Харків споживає на рік біля 50.000 тонн печеного хліба.

50.000 тонн печеного хліба! Скільки ж це вагонів треба завантажити одним лише печеним хлібом!

Уявіть собі, що до кожного вагону буде навантажено по 15 тонн печеного хліба. Тоді (за грубим підрахунком) нам треба 3.300 вагонів, щоб повантажити весь той печений хліб, що його споживає Харків протягом року.

Який же завдовжки мусить бути потяг, що складається з 3.300 вагонів? Якщо кожний вагон має завдовжки 7 м, то вся низка вагонів розтягнеться приблизно на 23 км.

А як же з м'ясом, мануфактурою та іншими товарами? Всіх цих товарів Харків вимагає сотні й тисячі вагонів на рік. Хто ж постачає населенню ці товари?

І тут ми конче мусимо сказати про роботу Харківського Центрального Робітничого Кооператива, що скорочено зветься

ХЦРК. Ви не пройдете сливе жодної вулиці Харкова, щоб не побачити крамниці ХЦРК.

Взуття. Мануфактура. Хліб. М'ясо. Готовий одяг. Галантерія. Шкіряні товари і т. ін.— все це продає в своїх магазинах ХЦРК.

Щоб краще уявити собі, яке величезне значіння має для торгівлі Харкова ХЦРК, порівняймо деякі цифри.

Візьмімо знову приклад з печеним хлібом. Харків потребує щорічно 53.212 тонн печеного хліба. З них 27.356 тонн ХЦРК випікає в своїх пекарнях.

Отже, біля половини потрібного для Харкова хліба постачає ХЦРК.

Другий приклад. Протягом 1926/27 року ХЦРК дав кредит (цеб-то дав можливість купити товари, виплачуючи за них гроші поступовно) 168.626 чоловікам. Згадайте загальну кількість мешканців, і ви побачите, що біля половини мешканців Харкова одержали кредит у ХЦРК.

Таких прикладів можна навести чимало.

Вони стверджують, яке величезне значіння має ХЦРК у торговельному житті Харкова.

ХЦРК має 625 торговельних одиниць (магазинів, крамниць і т. ін.), що складають його сітку й дають обіг в 57.812.537 крб. (за 1926/27 рік).

Якщо ми порівняємо сітку приватних підприємств та сітку ХЦРК за два останні роки, то побачимо, що сітка, приватних підприємств зменшилася на 33%, а сітка кооперативна збільшилася на 49%.

Так рік-у-рік поширює свою роботу ХЦРК та здобуває собі ринок.

„Смажена!“

В неділю ми пішли на найбільший харківський базар. Раніше він звався Благовіщенським базаром чи просто Бла базом. Тепер зветься Центральний комунальний ринок.

Він міститься на широкому майдані поблизу вулиці Котлова.

Чого тут тільки не побачиш, особливо на „товкучому ринку“!

Он якась гладка, закутана в брудне лахміття жінчина. Перед нею — маленька пічка, і на сковороді смажиться ковбаса.

— Смажена! Смажена! — кричить жінщина та всіляко закликає до себе покупців.

Від цієї „смаженої“ такий сморід, що трудно пройти. Однак, біля тітки дехто зупиняється, бере масну задимлену ковбасу й кладе до рота.

Та як їдять! Дивишся, а вже здоровенного кусеня нема, і покупець, задоволено оближуючи губи, простягає руку за другим...

„Дорога буде“

— Що це за особа в старому поруділому пальті? ондечки сновигає у самій гушавині товкучки?

— Чому так зацікавлено поглядають на цю особу перекупки, а особа поважно поволі кидає слова?

Наближаємось.

Виявляється — це ворожбит. Він з ліній рук „вгадає“ минуле й майбутнє.

— Вам, серденько, — каже він жінщині, — дорога буде, а потім тяжка хвороба...

— Дядечку, вгадай, скільки мені років! — вклинюємось ми.

— А мені скажи, куди я звідци поїду?

— Геть од мене! Геть, негідники! — кричить сердитий ворожбит.

Перекупки неприязно озираються на нас:

— Ну й народ тепер настав! Самі невіри!

А ми, сміючись з дядька-ворожбита та з дурних перекупок, ідемо далі...

Ворожбит з Благбазу

Критий ринок

У самій гушавині базарних будівель здійсмається величезний з багатьма вікнами будинок критого ринку.

Ми бачимо, як ціла юрба господинь з кошиками, порожніми бутлями, балцанками пхнеться у двері ринку.

Назустріч — навантажені до краю кошики й повні бутлі.
Сторожкі обличчя:

— Ой, як би не впустити з рук!

— Ой, як би не загубити!

— Ой, як би не вкрали!

— Ну й народ тепер настав! Самі невіри!

Ми входимо в середину. Тут тисячі харківських господинь щоденно купують продукти.

Вони сновигають між прилавками і, міцно затиснувши свої гроші у жмені, торгуються по півгодини за фунт м'яса чи „наваристу“ кістку для борщу.

— Дамочки!.. Дамочки!.. — люб'язно запрошують перекупки, виглядаючи з-поза прилавків, завантажених молочними та жировими продуктами.

— Будь ласка, сметаночки! Будь ласка, маслечка!

Їхні червоні лискучі обличчя скидаються на жирні шинки. Перекупки сторожко поглядають на ХЦРК та „Добробут“, що примостились недалечко на розі.

— Дамочки!.. — кличуть вони, та вже не так люб'язно, бо дамочки де - далі менше зупиняються коло них, а частіше й частіше простують до молочних та м'ясних вітрин кооперації.

Ми йдемо далі. Лунають кроки, дзвінкі вигуки та невгавучі суперечки покупців.

Наче в мурашнику, привабні столи критого ринку обліплено людською комашнею. Шматочками, кавалками, клаптиками розтягають товар для борщів, печень та солодких страв.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Наші скарби

Донецький вугільний басейн та Кривий Ріг — невичерпні запаси вугілля й руди.

А скільки ще скарбів на Україні!

Наші ліси та річки! Скільки тут звірини й риби!

Наші поля та садки! Що - року на них збирають хліб, овочі, фрукти. З них живиться не тільки вся Україна, але й багато міст по інших країнах.

Наші заводи! На них будується пароплави, паровози, трактори, плуги, віялки, сортовки, двигуни та чимало інших корисних машин.

Наші міста! Чого тут тільки нема! Школи, де вчаться діти. Музеї, де показують, як раніше за давніх часів жили люди. Кіно, де показують живі рухливі картини. Заводи, де виробляють різні машини й товари. Крамниці, де продають товари. Трамваї, автобуси, що перевозять вулицями людей!..

Все це в місті.

І скрізь, куди тільки глянеш, бачиш, як точно у призначений час рушають пароплави й потяги, летять самолёти, лунають свистки, вистукують машини, гудуть двигуни.

В призначений час сходить у шахту робітник, іде до школи учень, поспішає до установи службовець, відкривається кіно, музей чи садок...

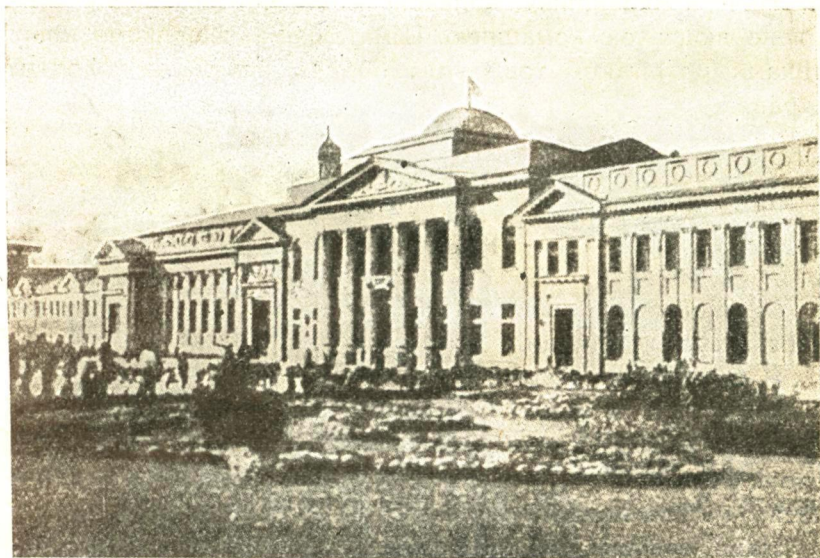
Господар країни

Хто ж керує цією величезною складною роботою?

За чиїми наказами падають скелі, видобувається вугілля, звозиться хліб, відкривається школи та музеї?

За чиїми наказами на широких річках будується загати, і вода слухняно тече на колеса?

Хто господар цих величезних скарбів — камінного вугілля, річок, ланів, міст і селищ?

Будинок ВУЦВК

Господар цих скарбів — робітники й селяни.

Що-року представники робітників і селян приїждять до Харкова, столиці України, на Всеукраїнський З'їзд Рад і вирішують найважливіші державні справи.

Як поліпшити працю заводів та фабрик, щоб більше виробляти товарів і щоб дешевше вони коштували.

Як піднести сільське господарство, щоб земля вродила багато хліба та щоб легшою стала робота селян.

Як поліпшити наші школи, щоб діти здобували більше знання і щоб вони стали розумними та корисними для держави людьми.

Як упорядкувати все життя країни, щоб усе робилося вчасно і в такій кількості, як цього країна вимагає. Щоб

уся робота провадилася за планом: зробив одне, починай друге.

Як запобігати війни. Її дуже хочуть розпочати ті капіталісти, що їм радянська влада забрала фабрики, землю та владу й передала це все до рук трудящих.

Усі найважливіші державні справи вирішує господар країни — Всеукраїнський З'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (представників), а в перерві між з'їздами — Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет.

Для загального урядування справами республіки Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет обирає Раду Народніх Комісарів (Раднарком).

Крім ВУЦВК та Раднаркому, в Харкові, в нашій столиці, містяться центральні виконавчі установи республіки — народні комісаріати: Народній Комісаріят Внутрішніх Справ, Народній Комісаріят Внутрішньої Торговлі, Народній Комісаріят Охорони Здоров'я, Народній Комісаріят Освіти, Народній Комісаріят Соціального Забезпечення, Народній Комісаріят Юстиції, Народній Комісаріят Земельних Справ, Народній Комісаріят Праці і Народній Комісаріят Фінансів.

У Харкові міститься Центральний Комітет Комуністичної Партії (більшовиків) України, Центральний Комітет Ленінського Комуністичного Союзу Молоди України, а також Центральне Бюро Комуністичного Дитячого Руху при ЦК ЛКСМУ.

Крім того, в Харкові міститься ціла низка головних установ країни, що керують різними ділянками державного життя.

В самому Харкові та поблизу, в Донецькому Басейні, є величезні фабрики, заводи, шахти й рудні, де працюють сотні тисяч робітників — найвідданіших захисників країни трудящих.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Таємнича стіна

— Одного разу, — почав своє оповідання керовник, — одному хлопчикові заманулося подорожувати. Жив цей хлопчик у глухому селі, далеко-далеко від усяких міст і, може, ніколи не вийшов би з рідного села, якби не сусідський хлопчик. Цей маленький сусіда довший час був безпритульним і розповів своєму товаришеві про свої подорожування та пригоди.

Що - правда, він ні слова не сказав йому про те, як холодно було спати на станціях та під мостами, як доводилось голодувати, як били його товариші, як ходив він у лахмітті, брудний і дуже скидався на маленьку тварину.

Про все це він ні слова не мовив товаришеві.

Селянський хлопчик наслухався розповідей і вирішив, що нема нічого кращого в світі, як їздити в поїздах, бродити по вулицях міста, перестрибувати з трамвая до трамвая.

І він пустився подорожувати...

Я не буду вам розповідати, як довбувся хлопчик міста, як він пересідав з поїзда до поїзда, голодував і шкодував уже, що вирушив у подорож. Почну з того моменту, як цей хлопчик потрапив до Харкова.

„От тепер починається справжнє життя — подумав він, опинившись у Харкові. — Тепер — подумав він — я вже не голодуватиму. У такому великому місті й мені десь випаде куточок, і я вже не валятимусь під голим небом“.

Він простував вулицями Харкова. Він дивувався на все.

Вулицями бігли автомобілі, візники, трамваї. Пливла юрба.

„Оце, — подумав хлопчик — справжня вулиця. Це тобі не село!“

І хлопчик згадав сільську вулицю, що підчас дощів уся була в бакаях та баюрах, і не то що людина, а навіть кінь не міг пройти нею.

Хлопчик від часу до часу зупинявся біля освітлених крамниць, заглядав у вітрини, зацікавлено дивився на виставлені речі.

В одному місці він відчув під ногами щось рівне та слизьке і, глянувши вниз, побачив, що всю вулицю було залито якоюсь чорною рівною речовиною.

„От чудеса! — подумав він. — У нас навіть по хатах нема такої долівки, а тут уся вулиця гладенька, мов те скло. Ну, й місто!“

А холодно було спати
на станціях
та під мостами...

Він зупинився на розі й почав просити милостиню:

— Подайте копійчку!

Та ніхто йому нічого не давав. Дехто навіть лаявся:

— Ото ще причепився! Безпритульний. Краще б ти йшов до дитячого будинку!

А дехто злісно поглядав на нього й мовчки одходив геть.

Так простояв він цілу днину. Над вечір йому дуже захотілося пити,

„Піду пошукаю криниці, — подумав він. — Там у господинь випрошу води“.

Довго ходив він вулицями Харкова, та ні криниці, ні баби з відрами ніде не зустрів.

„Що це за місто? — думав він. — Все тут улаштовано так гарно — і, вулиці, і будинки, а криниці нема. Зовсім несхоже на наше село. У нас аж три криниці. Та ще які! З баддею! Може, тут зовсім води не п'ють?“

Діждавшись ночі, хлопчак вирішив пролізти у перший - ліпший двір і там пошукати криниці. Та яке ж превелике здивовання поияло його, коли він, обійшовши навіть кілька дворів, нічого не знайшов. А пити йому хотілося де - далі сильніше.

„Що це за штука? — подумав він, зайшовши ще до одного двору. — Невже тутешні мешканці справді не п'ють води“.

— А що ти там робиш? — раптом хтось гукнув на нього.

Хлопчик хотів був уже майнути геть, та перед ним, як стій, виросла постать якоїсь жінки.

— А ти що хотів тут украсти? Га? Я тобі покажу, як лазити по чужих дворах!

Тітка вхопила його за комір і повела за собою. Хлопчик заплакав, почав проситися, щоб його пустили, і розповів тітці, що потрапив сюди, шукаючи криниці.

Жінка засміялася:

— Так ти дурненький не знаєш, де в місті беруть воду і думаєш, що тут, як і в селі, зроблено криниці з баддями? От смішне хлоп'я!

Хлопчик хотів був уже майнути геть...

Вона повела його до хати. Довго йшли вони сходами. Поглянувши у вікно, хлопчик спостеріг далеко внизу численні яскраві вогні міста. Це було дуже гарне видовище. Нарешті вони прийшли. Жінка одчинила двері і впустила хлопчика до кімнати.

— А йди сюди, — мовила вона, вказуючи йому на стіну. Хлопчик наблизився.

— Отут на стіні міститься наша міська криниця. Чи бачиш оцю чорну залізну трубу? Це — наша криниця.

„Оттак стіна“...

„Тітка напевно п'яна“ — подумав хлопчик і позадкував до дверей.

Жінка, помітивши, що хлопчик боїться, не вірить, знову зареготала:

— Та не бійся, дурне! Йди сюди!

І, крутнувши якогось крана, вона показала здивованому хлопчикові, як із труби сильним струменем б'є вода.

— Говорила ж я тобі, що це наша міська криниця, — і вона подала хлопчикові кварту води.

— А тепер поглянь сюди.

Хлопчик, нічого не розуміючи, пішов на її слова.

— Це наші міські стоки.

Жінка вилила повне відро води у миску, що прибита була до стіни. Вода незабаром десь, поділася,

ніби всмокталася в середину, в стіну.

„Оттак стіна!“ — подумав хлопчик, вертаючи на вулицю. — З неї біжить вода і в неї вливається вода. А стіна стоїть собі сухесенька.

Через кілька днів хлопчика було одіслано до його села, і він розповідав товаришам, як гарно влаштовано все в місті та які там побудовано таємничі стіни, що з них витікає вода і в них же можна виливати воду.

Товариші, звичайно, йому не повірили.

— Ти бреши, — казали вони, — та міру знай! Хіба з камінної стіни може текти вода?

Звідки місто бере воду

— Ну, й посміялися ми з того хлопчика!

— От дурний! Не знає такої простої речі, як водогін! І вигадав же справді: „таємнича стіна“! Нічого в ній таємничого нема!

— А мені це не дуже смішно, — мовив керовник. — Що відповіли б ви, якби спитали вас, звідки харківський мешканець бере воду? Мені здається, що ніхто не зміг би відповісти. Та й не тільки ви, що прожили в Харкові всього п'ять день, а й багато інших дітей-харків'ян, що давно вже тут живуть, не відповіли б на це запитання.

— Я! Я знаю! — посипалось звідусіль.

І ми повели керовника до водогінного крану.

— От звідки! — і один хлопчик повернув крана. Вода сильним струменем бризнула з водогінної труби.

— А що? Не знаємо?

Керовник поглянув на нас і засміявся.

— Та я вас не про це питаю. Ви скажіть, звідки береться оця вода? Невже вона тече просто із стіни?

Ми зніяковіли. Ніхто з нас не міг пояснити.

— Якби ми захотіли, — сказав керовник, — довідатись, звідки йдуть ці труби, то це справа не легка. Як бачите, з цієї стіни стирчить лише кран і частина труби. Вона йде в стіну. А далі?..

— Отут то й заковика!

— Отже, — продовжував керовник, — огляньмо стіну з другого боку.

Ми вийшли з кімнати. На другому боці стіни труби не було.

— Де ж вона поділася?

— А от де. Вона йде стіною униз, у підвал. А звідти повертає під землю. Там вона приєднується до сітки водогінних труб Харкова. Ця сітка має 165 км завдовжки. На перше жовтня 1926 року до харківського водогону було приєднано 3.332 будинки. Я певен, що кожний з вас бачив криницю або джерело. Кожний з вас бачив, як на дні джерела виступає чиста прозора вода. Отакі ж самі джерела є під Харковом. Вода, що виступає з них, підіймається на гору з допомогою водогінних станцій. А звідти потрапляє у міські водогінні труби. Харків має чотири водогінні станції.

Станція № 1. Червоножовтнева, що міститься на кінці Конторської вулиці, дає 9.790 куб. м води на добу (біля 800.000 відер на добу).

Станція № 2. Малинівська, що міститься наприкінці Старомосковської вулиці, дає 4.895 куб. м води на добу (біля 400.000 відер).

Станція № 3. Павлівська, що міститься за Греківською вулицею, дає 2.930 куб. м (біля 250.000 відер).

Станція № 4 — 5.850 куб. м води (500.000 відер).

Отже, загальна кількість води, що її постачає Харківський водогін, дорівнює 23.475 куб. м на добу, або ж двом мільйонам відер на добу (за грубим підрахунком).

Уявіть собі, діти, кількість води, яку споживає Харків на добу, річкою, що має завглибшки та завширшки 1 м. Довжина такої річки дорівнюватиме 23 км.

Якщо ми візьмемо кількість води, яку споживає Харків протягом року, то довжина річки збільшиться до 6.000 км.

Отже, нам тепер легко буде підрахувати, скільки припадає води на добу на кожного мешканця Харкова.

Для цього ми поділимо всю кількість води, що її споживає Харків на добу (2 мільйони) на кількість мешканців (409.000). Поділивши, матимемо біля 4—5 відер на одну людину (підрахунок цей, звичайно, не зовсім точний — насправді ця цифра трохи менша).

Одне тільки було незрозуміло: в який же спосіб вода біжить трубами й чому вона так сильно бризкає з кранів?

Ми спитали керовника, і він нам пояснив.

— Воду, — сказав він, — накачують насосами, і тому вона б'є сильними струменями або підіймається трубами у найвищі будинки.

Якщо вам незрозуміло, то я покажу тут у кімнаті, як це відбувається.

Керовник узяв тоненьку скляну трубку. З одного боку він заткнув її корком і налив води. Потім у корку зробив вузенку дірочку, і вода поволі почала сочитися.

— От бачите, — сказав він, — зараз вода ледве стікає вниз. А тепер я так зроблю, що вона сильним струмком бризне з трубки.

Керовник добув дерев'яну палочку, що її кінець було обмотано шматочком шкіри. Він всунув її в трубку і взявся натискати. Вода бризнула з трубки тонкою сильною цівкою.

— От бачите, з цієї палички та скляної труби я зробив насоса й послав воду сильним струменем угору. Те саме зроблено й у місті. Там на водогонах поставлено великі насоси. Вони натискають воду, женуть її сильними струменями й примушують підійматися на горішні поверхи.

Куди тече непотріб

— Скажіть, товаришу керовниче, де ж діваються всі бруди та вода, що її мешканці міста щодня виливають у жолобки?

— Ви, напевно, чули, діти, таке слово: каналізація? Якщо ні, то я його зараз вам поясню. Підійдіть, будь ласка, сюди, до стіни.

Тут, як ви бачите, прилаштовано жолобка (раковину). Тому хлопчикові, що про нього я вам розповідав, цей жолобок видався за миску. Жолобок має форму глибокого залізного казана. Його стіни круглі, крім однієї, рівної. Це зроблено для того, щоб жолобка можна було зручно прилаштувати до стіни в кімнаті.

На дні жолобка зроблено дірку, куди збігає вода. Звідти вона потрапляє в широку трубу й збігає нею під землю. Чи бачили ви, як після дощу вода брудними патьоками стікає по рівчаках?

Те саме відбувається й тут. Під Харковом покладено глиняні труби, що ними брудна вода сама збігає на кінець міста до річки Лопани. Там вода просочується крізь пісок. Болото лишається, а чисту воду перекачують трубами на Біологічну станцію. Протягом 1925/26 року в такий спосіб перекачали 379.792.000 відер води. На Біологічній станції воду ще раз очищається, і лише після цього вона потрапляє у річку Лопань.

Усі ці труби, всі ці підземні канали та влаштування станцій, що очищають воду, — все це є каналізація міста.

Харківську каналізацію почали будувати 1912 року. Наприкінці 1926 року вже було 91,4 км каналізаційних труб.

Міська влада, впорядковуючи місто, перш за все турбується, щоб водогін та каналізація працювали добре і щоб вони були в найбільшій кількості будинків.

Життя великого міста

— Ви пригадуєте собі, як здивувався хлопчик, коли потрапив на рівну, забруковану харківську вулицю, а на тротуарах побачив гладенький асфальт, що був рівніший, ніж долівка у селянській хаті?

Якби ми постояли кілька годин на вулиці Харкова, ми зрозуміли б, що життя великого міста неможливе без рівних тротуарів та бруків, якими пересуваються люди, автомобілі й трамваї.

Харків має багато тисяч мешканців, що їм треба ходити та їздити вулицями: на роботу, до школи, до театру, до саду...

Вулицями перевозяться всілякі вантажі: до фабрик, крамниць, складів та на станції.

Отже, міська влада мусить турбуватися, щоб вулиці були забруковані, чисті, щоб зручно було пересуватися ними. Крім того, і вулицям, і будинкам треба дати освітлення, треба влаштувати сади й парки, де можна було б подихати свіжим повітрям. Все, про що я вам говорив — водогін, каналізація, освітлення, влаштування садків та парків і т. ин. — все це разом складає міське господарство.

Без цього господарства велике місто не могло б прожити й одного дня, так само як не могли б ми жити, не маючи, прикладом, ніг (для міста ноги — трамваї та автобуси), не маючи очей (для міста очі — освітлення будинків і вулиць), та якби нас не оточувало повітря, що ним дишаємо (для міста повітря — вода й каналізація), якби ми перебували не на твердій землі, а на трясовині (для міста земля — гарні, рівні, бруковані вулиці).

Міська Рада — господар міста

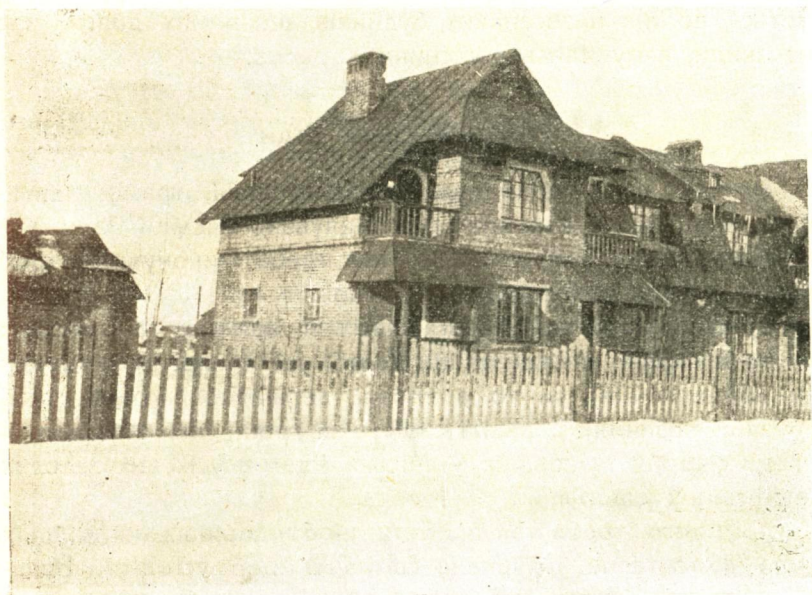
— У Харкові, — далі казав керовник, — біля 400.000 мешканців. Як нам уже відомо, потрібні цілі річки води, щоб напоїти таку велику кількість люду, потрібні рівні камінні вулиці, потрібні трамваї та автобуси, щоб перевозити мешканців з одного краю міста до другого.

Хто ж турбується, що усе було впорядковане, щоб життя великого міста відбувалося спокійно?

Про це турбується господар міста — Харківська Міська Рада.

Що - року відбуваються вибори до Міської Ради. Трудящі Харкова посилають своїх представників (депутатів) для врядування містом.

За старих часів також переводилось вибори для врядування містом, але тоді мали право обирати лише купці-фабриканти, поміщики, домовласники. А тепер, за радянської влади, на це мають право лише трудящі.

Будинки робітників, збудовані за часів Радянської влади

Колишня міська влада турбувалася переважно за своїх виборців: купців, фабрикантів, урядовців. Всю центральну частину міста, де жили дворяни, купці, фабриканти й царські урядовці, було забруковано та освітлено. Тут — чистота й порядок. А на примістях, де мешкали робітники, — бруд і темрява. Будиночки робітників являли собою вокгі, непридатні для житла приміщення, що повростали в землю.

За радянської влади заведено інший лад. Міська Рада розпочала переселення робітників із вогких помешкань до колишніх будинків буржуїв. А що в Харкові бракує будинків, а кількість мешканців де-далі збільшується, то й розпочато спорудження нових будинків, в першу чергу для робітників.

Ви, напевно, пригадуєте собі гарненькі будиночки поблизу Харківського Паровозобудівельного Заводу? Це — робітниче селище, збудоване для робітників уже за радянської влади.

В будинках цих сухі, сповнені світла кімнати. В кожній квартирі є електрика, водогін, каналізація. Є також ванни. Рік-у-рік радянська влада дає більше коштів на збудування таких селищ. Рік-у-рік менше й менше лишатиметься вогких низесеньких будинків, що в них довгий час не жили, а мучились робітники Харкова.

Праця Міської Ради

Водогін, каналізація, вулиці, садки, лазні, трамваї, автобуси — це ще не вичерпує всіх піклувань Міської Ради.

Багато ще є різних справ, які треба виконувати, щоб життя столиці відбувалося спокійно.

Треба допомоги державі у всіх її намірах та заходах: чи то в справі зниження цін (щоб усі товари коштували як-найдешевше), чи то в справі державної позики (щоб трудящі позичили державі свої зайві гроші для збудування нових фабрик та заводів) — Міська Рада в усіх цих заходах бере чинну участь.

Крім того, треба так зробити, щоб у харківських школах було чисто та не бракувало світла й щоб усі діти трудящих могли вчитися. Треба турбуватися про збільшення кількості шкіл.

Треба зробити так, щоб безпритульні, які потрапляють до Харкова, були передані до дитячих будинків і, попрацювавши там, вийшли корисними для держави людьми.

Треба зробити так, щоб у місті не бракувало лікарень, щоб завжди на випадок хвороби можна було мати негайну допомогу.

Рік-у-рік місто зростає. Збільшується кількість мешканців, вулиць, будинків. Поліпшується житлові умови трюащих.

Влітку можна спостерегти ту працю, що кипить майже на кожній вулиці міста. Ремонтується будинки, влаштовується нові сади, заливається асфальтом тротуари...

Цю величезну будівельну роботу виконує в столиці України Харківська Міська Рада.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Неприємна новина

Керовник розгорнув якісь папери, сів до столу й замислився.

Ми оточили його.

— От що, діти,— мовив він,— я мушу вам сказати неприємну річ.

Ми насторожились.

— Сьогодні,— провадив він далі,— я переглянув списки харківських музеїв, книгозбірень, кінотеатрів, драматичних театрів, клубів та інших культурних установ, що їх я хотів вам показати,— і мене охопив відчай.

— А чому?

— Їх так багато, що на оглядини треба витратити, принаймні, місяців два або три. А ви маєте незабаром уже від'їздити. От у цьому вся заковика. Якщо хочете, я зачитаю вам список цих установ, а потім ми вже як-будь виберемо, куди саме нам піти.

— Читайте! Читайте! — пролунало звідусіль.

Музеї: Революції, ім. Артема, Слобідської України, Археологічний, Зоологічний, Анатомічний, Українського мистецтва, Сільського господарства.

Виставка: Промислова.

Клуби: імени: Антропова, Антошкіна, Артема, Калініна. Далі такі клуби: Юний Ленінець, Металіст, Автоклуб, Аероклуб. Районні клуби ЛКСМУ: Червонозаводський, Івано-Лисогорський та Основ'янський.

Центральний клуб Пролетстуду, Будинок Вчених, Будинок Літератури ім. Блакитного, Будинок Освіги, клуб Червоної Армії, клуб Червоної Міліції, Червоного Вчительства, клуб ДПУ ім. Ілліча, клуб Політемігрантів, клуб ім. Халтуріна.

Сади й парки: Зоологічний сад, Центральний сад, сад Вільної Академії, сад „Тіволі“, Металіст, Червонозаводський, „Світло Шахтаря“, Ботанічний, технологічного інституту. Парки: Праці, Комунальний, Квітки-Основ'яненка.

Сквери: Театральний, Руднева, Комсомольця, гірки „Науки пролетарів“, Червоного Міліціонера, Пожежника.

Театри: Держтеатр для дітей, Державна Опера, Державна Драма, Пролеткульт, Металіст, Робітничої Молоди,

Єврейський театр, Український Народний театр, Червоно-заводський.

Кіно: імени: Лібкнехта, Дзержинського, Комінтерну, Червоний Маяк, Жовтень, Модерн, Пролетар.

Керовник випив склянку води, перепочив і провадив далі:

Газети: „Комуніст“, „Вісти ВУЦВК“, „Харьковский Пролетарий“, „Всеукраинский Пролетарий“, „Дер Штерн“, „Вечернее Радио“, „Народний Вчитель“, „Юный Ленинец“, „На Зміну“.

Журнали (найвідоміші): „Червоний Шлях“, „Молодняк“, „Більшовик України“, „Агітатор“, „Безвірник“, „Шлях Освіти“, „Радянська Освіта“, „Комунарка України“, „Всесвіт“, „Червоний Перець“, „Службовець“. Дитячі журнали: „Червоні Квіти“, „Октябрьские Восток“, „Жовтень“.

Керовник читав та читав. Назви газет, журналів, клубів, книгозбірень — все це переплуталось у голові.

Дітям стало сумненько.

— Як же це все оглянути?

А дехто під монотонний голос керовника вже сонно при-мружував очі.

Дехто вже вислизнув із кімнати.

Засутеніло. Засвітили електрику

Міцно заснув Петрик, розлігшись на лавці, а читання списку ще не скінчилося...

Харків — культурний центр

— Харків,— почав керовник,— являє собою не тільки важливий політичний та промисловий центр. В ньому містяться не тільки головні установи країни та величезні фабрики. Харків являє собою також великий культурний центр.

Це значить, що в Харкові є багато наукових та культурних установ: музеїв, книгозбірень, театрів, клубів. У Харкові є багато шкіл, вищих учбових закладів, газет та журналів.

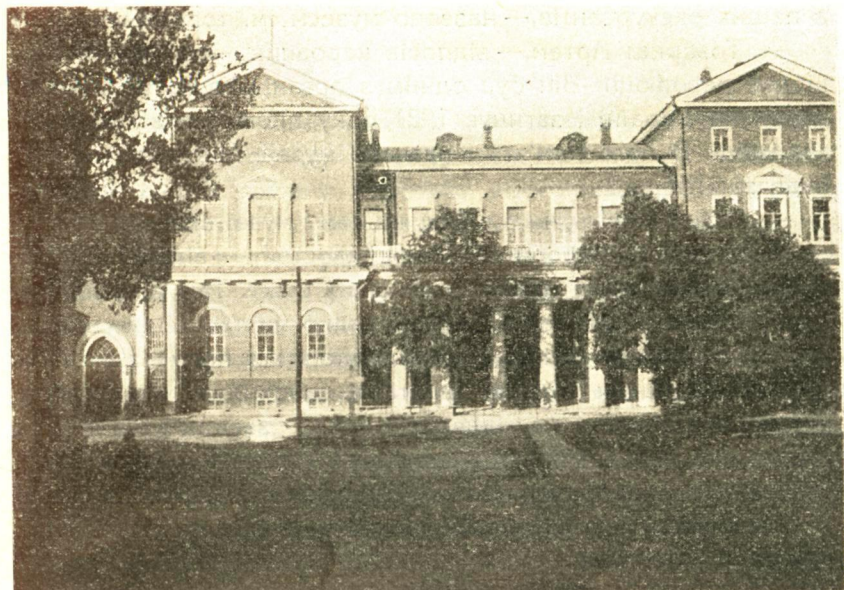
Я вам розповім за деякі культурні установи Харкова, бо все одно з усіма ними нам не пощастить безпосередньо ознайомитись.

Всеукраїнський Соціальный музей ім. Артема

Всеукраїнський Соціальный музей ім. Артема міститься в найстарішому будинку Харкова — в колишньому Покровському монастирі, на вул. Вільної Академії, № 6/8. Монастир

цей було збудовано ще за тих часів, коли Харків був фортецею. У цьому будинку протягом довгого часу жили ченці — збавляли час у безтурботному житті. Після революції тут міститься велика культурна радянська установа — Соціальний музей.

Цей музей ставить собі таке завдання: показати, як з найдавніших часів аж до наших днів жила та працювала лю-

Будинок Всеукр. Соц. музею ім. Артема

дина, яка природа оточувала її, якими знаряддями користалась людина, щоб здобувати собі їжу та одягатись (спочатку — знаряддя камінні, потім — бронзові, потім — залізні), як поступово відбувся поділ на класи — багатіїв та бідноту — і як під впливом цього всього поступово мінялися мистецтво, література й наука.

Тепер цей музей має три відділи: відділ природних умов, де показано, яка природа оточувала людину, відділ виробничих можливостей, де показано, в який спосіб людина користалася природними скарбами та які є на Україні поклади природних скарбів, потрібних для нашого будівництва. Третій відділ музею — відділ охорони здоров'я. Сама назва цього відділу вже доводить, що він собою являє.

У відділі охорони здоров'я, крім інших цікавих матеріалів, є куточок професійних хороб, де показано ті хороби, що на них хоріє людина, працюючи на якому - будь вадливому виробництві.

Є тут, прикладом, легені шахтаря. Ці легені зовсім чорного кольору, бо шахтар, перебуваючим протягом довгих років під землею, дихав чорним вугільним порохом.

— Товаришу керовниче, а чому цей музей, — спитав один з наших екскурсантів, — названо музеєм ім. тов. Артема?

— Товариш Артем, — відповів керовник, — все життя своє віддав революції. Він був одним з організаторів радянської влади на Україні і загинув 1921 року підчас катастрофи на залізниці. В його пам'ять і названо музей. Чи маєте ще які - будь запитання?

— Так. Скажіть, чи є в Соціальному музеї відділ Донбасу.

— У відділі виробничих можливостей, — відповів керовник, — є прекрасні моделі донецьких шахт. Там, прикладом, є величезний розріз землі, де ясно видно, як прокопано шахти, на яку глибину та які шари землі містяться поруч із шарами вугілля. Є також модель шахтаря - саночника, що тягне у вузькій шахті візка з вугіллям, є модель „завали в шахті“, де видно, яка небезпечна праця в шахті, є також чимало фотографій, що висвітлюють важку роботу донецького шахтаря.

Відповівши ще на кілька запитань, керовник почав розповідати за інший музей.

Музей Революції УСРР

— Цей музей міститься поруч із Всеукраїнським Соціальним музеєм ім. Артема, на вул. Вільної Академії, № 4.

Він ознайомлює з робітничо - селянським революційним рухом та історією Всесоюдної Комуністичної Партії (більшовиків).

Одвідавши цей музей, ми перш за все будемо знати, що багато - багато років тому підіймав повстання проти панів Омелян Пугачов. Ми будемо знати, як зашумувала вся Росія та почалася жорстока боротьба між поміщиками й селянами.

У першій кімнаті музею є картина, на якій намальовано Пугачова у червоній сорочці, що сидить на ганку поміщицького будинку. До нього на суд приведено поміщиків. В даліні палають поміщицькі садиби, що їх підпалено селянами.

Так із давніх-давен почалася боротьба селян з їхніми гнобителями - поміщиками.

Пугачова за царським наказом було спіймано та покарано на смерть.

На інших стінах показано, як виникла партія „Народньої Волі“ і як „народники“ вбили царя Олександра II, що пообіцяв визволити селян, а насправді зробив їхнє життя ще важчим.

На фотографії показано зруйновану карету, а неподалець на тій же стіні — малюнки, що на них видно, як царська влада розправилась з революціонерами.

Далі в музеї показано, як протягом довгих років робітники й селяни боролися з царським урядом. На багатьох малюнках яскраво видно дружну боротьбу робітників проти царату.

Під склом на столах лежать пожовклі від часу аркуші паперу. Це — відозви революційних партій до робітників та селян. В тих відозвах вони закликають своїх однодумців до повстання проти царського уряду.

У музеї також показано, як заснувалася Російська Соціал-Демократична Робітнича Партія (РСДРП), як вона згодом поділилася на два табори (більшовиків та меншовиків) і як поступовно меншовики перейшли на бік капіталістів, стали за їхніх льокаїв, а більшовики повели за собою робітничу класу й селянство до Жовтневої революції.

На великій картині намальовано, як 1905 року робітники пішли до царя просити за поліпшення їхнього життя і як цар „відповів“ на це прохання. З його наказу салдати розстріляли на майдані беззбройних робітників. На картині показано багато забитих людей, що попадали на сніг.

У другому відділі музею виставлено матеріали імперіалістичної війни, що на ній загинули мільйони робітників і селян.

Настає 1917 рік. У виснаженій через війну та голод Росії починається революція. Царат повалено. Виникають ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.

Деякий час ними керують меншовики, яким щастить відразу після Лютневої революції захопити владу.

Замість царського уряду державою керує уряд великих фабрикантів та поміщиків. Братовбивча війна не припиняється. Голод та злидні в країні де-далі зростають.

Настає Жовтень 1917 року, і під проводом більшовиків робітники й селяни беруть владу до своїх рук, припиняють

імперіялістичну війну і оголошують війну поміщикам та фабрикантам.

Про всі ці важливі моменти в розвитку революційного руху розповідають численні діаграми, малюнки, фотографії та документи Музею Революції.

В останньому відділі музею, що називається відділом громадянської війни на Україні, показано, як після Жовтневої революції ще довгий час точилася боротьба робітників і селян проти поміщиків та фабрикантів, які в жодний спосіб не хотіли розлучатися із своїми заводами та землями.

У музеї є прекрасні фотографії, діаграми, гасла й моделі, присвячені життю й роботі Володимира Ілліча.

Музей складається з таких відділів:

1. Від селянського руху XVIII ст. до робітничого руху 70-х — 80-х років.
2. Від 90-х років до революції 1905 року.
3. Революція 1905 року.
4. Між двох революцій (1907 — 1916 р.р.).
5. 1917 рік.
6. Громадянська війна на Україні.

Музей Слобідської України ім. Сковороди

Цей музей міститься на гірці „Науки пролетарів“. Поділено його на три відділи:

1. Історичний — старовинні картини, зброя, одіж.
2. Художній ім. академіка Васильківського — картини.
3. Етнографічний — одіж, прикраси та речі хатнього вжитку.

У першій кімнаті ліворуч міститься куточок старовинного Харкова. Дуже цікава тут старовинна картина, що на ній намальовано казкового фундатора міста — Харитона, чи Харка. Сидить він на коні з списом в руках та щитом. За плечима йому висить сагайдак із стрілами.

Поруч є кілька красевидів, що показують, який був Харків багато років тому.

Глянувши на них, ніхто з вас не сказав би, що це намальовано Харків.

Гладінь широченної ріки, млини, в даліні маленькі дерев'яні будиночки — все це таке далеке, таке не схоже на сучасне місто.

На одній картині намальовано круту, вкриту густим лісом гору. Це також одна з частин старовинного Харкова.

Цікава також картина, що на ній змальовано військову параду на кол. Михайлівському майдані; на цій картині в далині видно будівлі міста.

На другій намальовано колишній Миколаївський майдан старовинного Харкова (тепер майдан ім. Тевелева). Намальовано, як цим майданом посувається кілька карет, що в них їздили колись царські урядовці та поміщики.

Особливо цікава картина „Повідь у Харкові“, де змальовано Рибну вулицю (поблизу вулиці Першого Травня), яку затопила вода.

Під картинами на столах лежать речі дворянського вжитку: полумиски, позолочені чашки, посуд. Глянувши на них, можна уявити собі, в яких розкошах жили колись дворяни, багатіючи коштом селянських злиднів.

Поруч із речами дворянського вжитку лежать козацькі пістолі, криві шабляки, рушниці. З цих речей видно, як за давніх часів озброювалися козаки для війни з татарами, турками, поляками.

Коло самого виходу у скляному ящику стоїть одягнена з голови до ніг дерев'яна постать козака. На ній — папаха й жупан, підперезаний поясом, широкі штані та червоні чобітки. За поясом — пістоль і люлька, а в руках — рушниця.

Неподалець козака міститься дерев'яна постать хлопчика, що на санках везе „вечерю“. Над ним такий надпис: „Хлопчик с. Коломаки під Різдво везе в санках до родичів „вечерю“ і одержує за це пряника — коника або чотирикутника“.

Тут же показано величезні пряники — коники та чотирикутники. Всі ці речі виставлено в музеї, щоб одвідувач, поглянувши на них, міг ознайомитися з українськими народніми звичаями, убранням, прикрасами та ин.

У художньому відділі є гарні картини українських художників.

Особливо вирізняються такі картини: „На водопій“, „Святі Гори“, „Дерева“, „Вівчарі“, „У садку по весні“ та низка інших, зроблених відомим українським художником Васильківським.

Цікава також картина художника Айвазовського „Вечір на Україні“. На ній намальовано лани, вкриті хлібами, та вітряка, що потопають в багряному промінні вечірнього сонця.

Недалечко від картин містяться шахви, в яких виставлено розмальовані кахлі, глечики, миски та вишиті полотна.

В наступній кімнаті міститься ціла українська хата з тими речами, що найбільше властиві українському хатньому вжиткові.

Оглянувши музей, одвідувач почерпає цікаві відомості з історії, побуту та образотворчого мистецтва України.

Постійна Промислова Показова Виставка

— Цю виставку, — провадив керовник, — ви вже трохи знаєте. Коли ви ознайомлювалися з промисловістю, ви вже побували у відділах Донбасу, Кривого Рогу та машинобудівництва. Дехто з вас, як мені довелося чути, навіть встиг заскочити на другий поверх виставки й бачив, як готують цукерки.

Отже я вам розповім лише про те, чого ви ще не встигли побачити.

Ви, приміром, не бачили модель крейсера (військового пароплава) з прапорчиками, щоглами та гарматами. На моделі поставлено малесенькі човники, натягнуто тоненькі нитки — канати, подекуди видко рятівничі кружала. Насправді ж крейсер — незрівняно більших розмірів і швидко посувається водою.

На другому поверсі виставки поруч із цукерковим виробництвом містяться велосипеди, телефони, самовари, гвинтівки.

Все це — зразки, що їх надіслано з різних українських фабрик та заводів.

Якщо піти сходами ще вище, можна побачити експонати (речі, що їх показується на виставці чи в музеї) тютюнового виробництва, цукрового, спиртового, а також експонати українського Маслотресту.

Для прикладу я розповім вам, як просто можна ознайомитися на виставці з тим чи іншим виробництвом.

Візьмімо хоча б виробництво олії. Всі ми прекрасно знаємо, оскільки важлива олія для хатнього господарства. Її вживають не лише для підсмажування та заправляння, а й для виготовлення мила.

Але з чого та як ту олію робиться, навряд щоб серед вас хто-будь знав.

На виставці можна легко про це довідатись, оглянувши моделі, діаграми та картини олійного виробництва.

Перш за все ми бачимо машину, що в неї насилається насіння. Там насіння потрапляє на драчку, роздушується, потім потрапляє на сито та віялку, що відокремлюють шкарлупу від самого сім'я.

Потім сім'я змішується з водою, потрапляє під важкий гніт, що витискає олію.

На малюнках та діаграмах ми бачимо, що з кожного пуда насіння виробляється 8—14 фунтів олії. Тут же довідуємося про кількість олійних заводів на Україні, про кількість робітників та службовців, що працюють на них, та про кількість виробу цих заводів.

В такий же спосіб по інших куточках виставки можна довідатися про виробництво цукру, спирту, посуду і т. ін.

Я мушу вам іще розповісти за один цікавий куточок виставки, де показано виробництво камінної соли.

Тут можна побачити важкі округлі та квадратні тумби, що заввишки дорівнюють зростові людини й що викарбувані з камінної соли. З цієї соли зроблено різні речі, як от: пам'ятник Ленінові, взірці риби, кубики та чимало інших речей.

Багато дітей, які оглядають цей куточок, не вірять, що все це — сіль. Тільки лизнувши яку-будь річ, вони переконуються, що річ справді зроблено з соли.

Всю виставку поділено на три головні відділи:

1. Відділ гірничої та гірничо-заводської промисловости (здобування вугілля, руди, соли, виробництво чавуну, заліза стали й т. ін.).

2. Відділ машинобудівництва та оброблення металів.

3. Відділ легкої індустрії (цукрове виробництво, олійна промисловість, тютюнова промисловість і т. ін.).

Виставка міститься по вулиці Енгельса, № 8—11 (поблизу вулиці Свердлова).

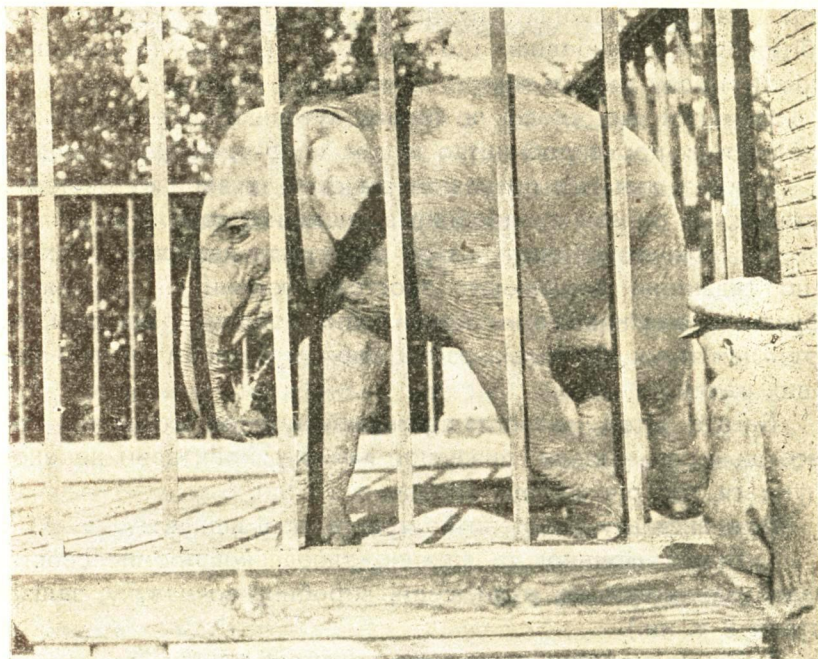
Зоологічний сад

Пройшовши головну алею саду Вільної Академії, треба повернути праворуч і простувати алеєю до глибокого яру. Відразу ж за яром міститься зоологічний сад.

Важко перерахувати всіх тих звірів, що їх можна побачити в зоологічному саді: тут і білі ведмеді, і мавпи, лиси, вовки, зайці, олені, дикі кози, тюлені; тут і різні

птахи — чаплі, голуби, фламінго, папуги, лебеді, гуси, орли, грифи; тут і гадюки — вужі, жовтобрюхи та інші; тут і крокодили — африканський та американський; тут — черепахи, ящірки, риби та ще багато-багато інших звірів, птахів та риб.

Посередині зоологічного саду на майданчику міститься клітка з білими ведмедями.

Слон

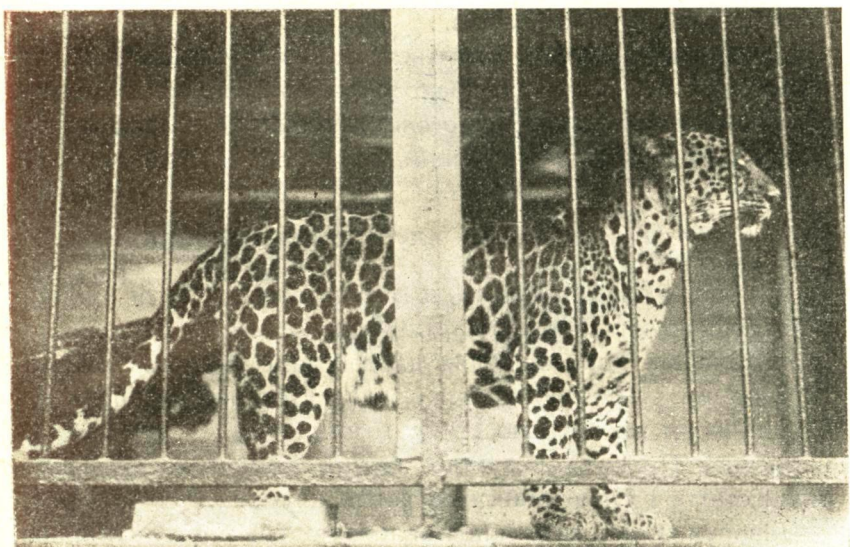
Біля неї завжди чимало народу. Дуже смішно буває дивитися на гру білих ведмедів. На перший погляд вони здаються неповерткими та сонними. Але щойно потрапляють вони до басейну з водою, якого влаштовано в клітці, одразу ж ви бачите, що ви помилялися: у воді вони спритно перекидаються та впірнають. Іноді, пустившись головою вниз, вони показують тільки задні лапи, а сами розшуковують щось під водою.

Вони іноді обережненько, ніби на здобич, скрадаються до дубка, що плаває в басейні, хапають його лапами й на всю силу викидають на берег.

Дубок скочується донизу і під самою мордою ведмедя бухкається у воду.

Ведмідь одразу ж пірнає за ним і, підстрибуючи, перекидаючись, довго ловить його у воді.

Натовп, що стоїть довкола клітки, зацікавлено стежить за цією грою. Після „вдалого номера“ лунає вибух сміху. А ведмідь витворює нові й нові фокуси.

Леопард

Неподалець білих ведмедів міститься клітка з мавпами. Ці маленькі спритні звірятка стрибають по драбинах та мотузках, що прилаштовані в клітці.

Схопивши горішка чи цукерка, мавпа стрімголов поспішає нагору, вміщується під стелею і, обережно оглядаючись, починає сквапливо їсти.

А на неї заздрісно поглядають інші мавпи й тільки чекають влучного моменту, щоб кинутись до неї та вихопити смачного цукерочка.

Іноді яка-будь із мавп хапає шматочок дзеркальця і довго задивляється на свою мордочку. Іноді мавпи беруться до іншої роботи: вони старанно шукають одна в одній бліх і, знайшовши блоху, негайно її поїдають.

Поблизу мавп — клітка з азійським слоном.

Слон — величезний на зріст, із довгим хоботом, із товстими, як ті дубки, ногами. Він спокійно походить по клітці, від часу до часу витягаючи та згортаючи свого хобота.

Цікаво буває спостерігати, коли слон, спритно підхопивши хоботом їжу, кладе її до рота й знову простягає хобота за другим шматком їжі.

Так, переходячи від клітки до клітки, можна побачити й лева, що спокійно розлігся собі в клітці, і ведмедя, і злих вовків, і повну клітку лисів.

В одному басейні міститься кілька тюленів. Вони так само, як і білі ведмеді, прекрасно плавають та пірнають.

Після оглядин зоологічного саду в пам'яті на довгий час лишається всі ті чудні тварини, що їх там зібрано.

У Центральному клубі юних ленінців

До клубу прийшли ми в неділю ввечері. В ці дні звичайно показують тут кінокартини. Дочікуючись перерви, ми зупиняємось у коритарі біля дверей залі. Від часу до часу за дверима чутно вибухи сміху, шум, ляскання в долоні.

Тимчасом ми читаємо стінну газету клубу; її дуже цікаво написано. Просто, зрозуміло, багато малюнків. Тут і політичні статті, і оповідання про життя клубу.

Ліворуч стінної газети поставлено модель мавзолею Ілліча. Його оздоблено червоною матерією та електричними лампами. Це лишає дуже гарне враження.

Нарешті в залі перерва, і нас туди пускають. Одразу ж починається картина. Ми, наступаючи комусь на ноги, поволі знаходимо місця, сідаємо.

Ми бачимо тільки частинку якоїсь цікавої картини. Якісь люди біжать полем. Ось одна людина підскочила до вітряка, схопилася за крило — і людину підняло в повітря. В залі сміх.

А от боротьба з ведмедем. Людина довго стрибає довкола звіра, хапає його і врешті звалює на землю... Потім ми довідуємось, що це картина, яка зветься „Сорочинський ярмарок“.

Цього вечора завідатель клубу, Івась, знайомить нас з роботою клубу.

— Клуб „Юний Ленінець“ нараховує біля 1.200 членів, що належать до юних ленінців м. Харкова. В клубі є майстерні: токарна, столярна, палятурна, швацька, рукодільна,

модельня та авіомайстерня. Всі ці майстерні, навчаючи членів клубу того чи іншого ремесла, в той же час виробляють для клубу потрібні речі. Прикладом, рукодільна майстерня виробляє заслонки на сцену та для вікон, палатурна опрацьовує книжки для клубної книгозбірні.

Є в клубі також секція юних натуралістів. Члени секції вивчають природу, роблять різні досліді.

Стадіон металістів

Особливо цікава робота юних натуралістів у другому харківському клубі юних лєнінців (Основ'янському). Там вони засіяли пустельну латку землі і зробили з неї дослідне поле. Урожай вони мали прекрасний.

В Центральному клубі є гуртки: військовий, де вивчають військову справу й де незабаром буде відкрито тир, що в ньому вчитимуться стріляти; є бібліотечний гурток, що допомагає впорядковувати книги, швидко їх розшукувати та видавати для читання.

У клубній книгозбірні маємо понад 7000 цікавих книжок. Маємо також читальню, де завжди можна ознайомитися з новою цікавою книжкою, почитати газети або журнали.

Клубний гурток фізичної культури влаштовує гри, гімнастику, а взимку — ковзанки. Є чимало членів нашого клубу, що їздять на коньках та на лижах.

Всією роботою клубу керує клубна рада, що її обирають на загальних зборах членів клубу. Рада визначає масову комісію, комісію для керування роботою гуртків, а також комісії: господарську, виробничу, санітарну та комісію для приймання.

— Крім нашого Центрального клубу, — сказав завідатель, — у Харкові є ще два районні клуби: Жовтневий та Червонозаводський.

Оглянувши майстерні та ознайомившись із роботою гуртків, ми вийшли з клубу.

Протягом наступних днів ми ходили до музеїв: Артема, Революції, Слобідської України, а також до зоологічного саду.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Ми вирушаємо в подорож

Ознайомитися з життям нашої столиці не легко.

Треба побувати і на фабриках, і на виставці, і в музеях, і в школах. Треба оглянути вулиці, майдани, будівлі.

І все це довелося робити влітку, коли в Харкові задуха й цілі хмари пилюги.

Саме через це серед наших екскурсантів де-далі частіше почали вчуватися такі слова: „Добре було б зараз відпочити“. „Поїхати б куди-будь за місто, подихати свіжим повітрям, покупатися“.

— Так, так, для цього я прийшов до вас. — сказав керовник, почувши якось ці розмови. — Я хочу вам запропонувати поїхати в харківські околиці, погуляти в лісах, полях, покупатися, половити рибу.

— А хіба під Харковом є такі місця?

— Авжеж є! Та чимало! За п'ять верстов од Харкова є Сокольники. Це одно з найближчих місць для спочинку. Особливо гарно буває там на провесні. Тоді можна збирати в Сокольниках проліски, фіялки та інші весняні квіти. Там є ставок, тільки він непридатний для купання.

Добутися Сокольників можна автобусом, хоча краще було б доїхати до Міського парку, а звідти просто піти пішки.

Друге місце теж близько від Харкова. Це — Карачівка. Там дуже зручна для купальників річка, що зветься Уди, а також гарний лісок, що в ньому побудовано дачі. Є там водяна станція, де за невеличку платню можна брати човни.

До Карачівки можна доїхати поїздом, можна дійти й пішки. Для цього треба пройти Основу та село Пилипове, а потім завернути до річки. Пройшовши верстов зо дві понад річкою, ми якраз потрапимо до Карачівки.

— А скажіть, товаришу керовниче, чи в самому Харкові є зручні для відпочинку та прогулянок місця?

Звичайно, є! Харківський Комунальний парк, сад Вільної Академії, Центральний Профспілковий сад та чимало інших садів і скверів. Скрізь по цих місцях можна відпочити. Скрізь там є алеї та багато притінених куточків. Влітку там грає духова оркестра. По деяких садах (Профспілковий, Металіст) є дешеві кінотеатри.

Погано тільки, що нема в Харкові придатної для купання річки або ставків, і тому харківський мешканець влітку їде купатися за місто.

Якщо ми поїхали б потягом, не зупиняючись у Карачівці, то потрапили б до Південного виселку.

Він міститься на горбку за десять-дванадцять верстов од Карачівки й верстов за вісімнадцять од Харкова. Поблизу нього — чимало крутих глибоких ярків, а також великий став, де можна купатися й плавати на човнах.

Є ще дуже гарні місця для купання в Люботині та у Водяному. До цих селищ можна доїхати потягом.

Люботин — одна з найкращих харківських місцевостей. Там біля станції — величезний парк. У парку спортивні площадки, притінені куточки та чимало всіляких розваг. Є також ставки, придатні для купання.

— А де можна ловити рибу?

— Можна по всіх тих місцях, що я зараз про них розповідав. Але харківські риболови найчастіше їздять на річку Північний Дінець. Вона тече недалеко од Харкова і, перетинаючи Донецький басейн, тягнеться аж до річки Дону.

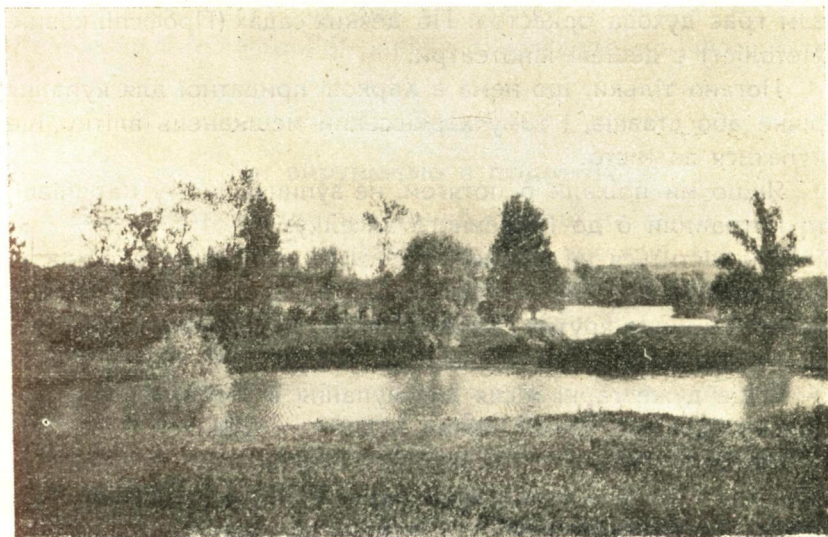
Північний Дінець своїм розміром — друга річка на Україні (перша — Дніпро).

За найближчі та найкращі місцевості на Північному Дінці вважають місто Чугуїв і село Черемушне.

У Чугуєві та поблизу нього є прекрасні місця для купання та рибальства. Особливо добре ловиться риба поблизу залізничного мосту. До Чугуєва треба їхати потягом, що йде туди одну-півтори години.

Село Черемушне — недалеко від міста Змієза. Тут також можна купатися, ловити рибу, тут є човни. А поблизу села — гарний сосновий бір.

Недалечко од села Черемушного, на річці Північний Дінець, будується Харківську електричну станцію (ЕСХАР). Тут же міститься гідроелектрична станція „Червоне Поле“. Річку тут перегороджено загатою, поставлено машини з колесами, що під натиском води, так само, як на Дніпрельстані, виробляють електрику.

Люботин — ставки

ЕСХАР міститься недалеко від того місця, де річка Уди впадає у Північний Дінець.

— Уди, це та сама річка, що тече в Карачівці, недалеко од Харкова? — спитав один з екскурсантів.

— Та сама.

— В такому разі можна зробити подорож річкою Уди аж до Дінця?

— Звичайно, можна. Тільки така подорож вимагає чимало часу. Краще плисти з Карачівки до Васищева. Це два дачні селища, що містяться на річці Уди недалеко одне від одного. Але...

Тут ми не дали керовникові скінчити.

Харк. Міський парк. Грають у м'яча

— Товаришу керовниче, добудьте нам човна! Ми хочемо зробити подорож річкою! Це буде для нас найкращий відпочинок!

— Куди ж ви хочете їхати?

— Та хоча б до Васищева!

І хоч як керовник одмовлявся, хоч як переконував, що подорож човном дуже важка для дітей, що дорогою ми натрапимо на загати, де треба буде переносити човна на руках,— все ж таки ми не поступилися.

Наступного дня

— Перш за все нам треба точно розподілити обов'язки,—мовив керовник, повернувши з Експурсійного Бюро.— Човни нам дають. Про це я вже домовився. А от хто буде веслувати?

— Я! Я! — пролунало звідусіль.

— Нам треба визначити зміни. Одну годину веслуватимуть одні, другу — інші. Крім того, нам треба зараз же вирішити, що ми беремо з собою в подорож.

Керовник взяв аркуш паперу й почав занотовувати.

— Перш за все — намет. Він потрібний нам буде на випадок дощу. Потім — продуктів, гачків на рибу, сокиру, казанка, аптечку. Пропоную також обрати господарську комісію, що про все це мусить потурбуватися.

Ми обрали господарську комісію. Цілий день вона бігала по крамницях, добуваючи все потрібне для подорожи. А другого дня рано-вранці ми вирушили в Карачівку.

Карачівка

Карачівка міститься на правому березі річки Уди. Тут багато дерев і гарних галявок. На одній з цих галявок ми й отаборились.

Наша господарська комісія видобула з мішечків сало, крупу, картоплю, сіль. А ми тимчасом збирали довкола сухе гілля. Через півгодини вже палахкотіло вогнище, і в казані варилася каша.

Добре попоївши, ми пішли оглядати Карачівку, пішли на високу гору, що здіймається над самою річкою і що з неї розгортається прекрасний краєвид.

В далині ледве - ледве виступають обриси Харкова. Унизу під нами — річка, а за річкою — зелене поле та сосновий бір. По цей бік річки — Карачівка. Окремих будиноків майже не видно: вони заховалися у буйній зелені високих дерев.

— Тут, на цьому місці, де ми стоїмо, — сказав керовник, — було колись городище: тут жили колись люди. Теперчені знаходять тут різні речі, що ними користались ті люди.

У Карачівці

Наприклад, череп'я розбитого посуду, рештки прикрас, камінні жорна, що ними колишні люди розтирали зерно на муку. Подекуди в городищі: трапляються могили, що з них викопують кістяки давно померлих людей. У цих могилах часто знаходять різні прикраси, що їх колись зодягалося на померлих. Всі ті речі, які знаходять тут, передається до харківських музеїв, де ми можемо їх коли завгодно оглянути.

— А на віщо збирають такий непотреб? — спитав один з наших екскурсантів. — Я навіть і не доторкнувся б до тих речей, що були на мертвому.

— Їх збирають, — відповів керовник, — щоб знати, як жили за давніх часів люди, як ті люди здобували собі їжу, як вони полювали, ловили рибу, в чому вони варили їжу, як прикрашали себе та свої житла. З тих часів до наших днів не

збереглося ніяких книжок і довідатись за життя тодішніх людей ми можемо тільки з тих речей, що після них лишилися.

Ми спустилися до річки.

Тут — кілька десятків човнів. Тут також купальні: чоловіча й жіноча. Нас зацікавила висока дерев'яна башта над самою водою, що з неї купальники плигали в річку. Деякі купальники, плигнувши, кілька разів перекручувалися в повітрі і вже потім бухкалися у воду. А деякі летіли в повітрі, мов ті птахи, і гарно, плавно впірнали.

Неподалець купалень серед інших човнів стояв і наш човен з плоским дном.

Ми взялися складати речі і через якісь півгодини вже одчаливали од карачівської пристани.

Заблукали

Пливти за течією було легко й приємно. Ми тільки трішки одштовхувались веслами, і човен летів ніби з власної волі.

Чимало довелося намордуватися нам під мостом, що його збудовано недалечко от Карачівки. Там треба було так скерувати човна, щоб він не стукнувся об палі. Та наш керманіч це завдання виконав добре. Що - правда, човен натрапив був на непомітні у воді палі. Тоді всі ми скрикнули. Всі ми думали, що дно човна вже пробито й що треба плигати в воду. Та незабаром нам пощастило зсунутись з паль без жодних ушкоджень.

Недалечко від мосту — Бабаївський млин.

Тут річку загороджено від берега до берега. Лише в одному місці зроблено вузький прохід, куди вода вливається сильними струменями. Вода потрапляє на млинові колеса — і колеса крутяться.

Перетягнувши човна через загату, ми оглянули млина. У млині поставлено два великі камінні кружала - жорна, що ними розтирається зерно. Ці кружала з'єднано з колесами, які повертає вода, і тому вони теж повертаються.

— От, — мовив керовник, — як людина використовує силу природи, силу річки. Людина примушує річку крутити колеса й молоти зерно. Так само й на Дніпрельстані. Дніпро незрівняно більший за цю річку і вся величезна сила Дніпра крутитиме не млинові жорна, а машини, що вироблятимуть електрику.

Після загати ми поїхали далі. Довкола дуже гарна місцевість. Річка тут вузьенька й часто завертає в той чи інший бік. А з обох боків — пишні, високі зарослі. Подекуди — спадисті піщані береги.

Ми зупинилися.

— Погляньте, — сказав керовник, — на ту гору в далині!

Ми глянули, куди нам вказував рукою керовник. На високій горі, що вкрилася лісом, видно було церкву.

— Тут, — розповідав керовник, — був колись Хорошеєвський монастир, а тепер — будинок для інвалідів. Це дуже цікаве місце для екскурсій. Неподалець лісу, внизу, під горою — річка і над нею дуже зручна для подорожніх стежка. Якщо рушити з Карачівки пішки, то майже весь час доведеться простувати узліссям. А повертати можна іншим шляхом — просто через ліс.

Відпочивши, ми попливли далі.

Річка стала ширшою і під залізничним мостом почала навіть скидатися на озеро.

Проминувши широке плесо, ми знову потрапили в дуже вузький, порослий очеретом, прохід.

Течія стала сильнішою. Веслувати майже зовсім не доводилось. Сама річка мчала нас.

На одному повороті ми побачили, що річка розділилась на дві вузьенькі річечки. Одна — праворуч, друга — ліворуч.

Ще не встигли ми вирішити, куди саме нам скерувати човна, як нас понесло праворуч.

А далі річка стала ще вужча. І з обох боків — незмінні, високі, густі зарослі.

Через деякий час ця річка знову розділилась на нові дві річечки.

— От задача! — сказав керовник. — Я тут був минулого року, але не пригадую тепер всіх заворотів. Та й річка, напевно, зробила чимало нових рукавів. Мені здається, що треба повернути праворуч.

Не встигли ми повернути, як перед нами виріс низенький дерев'яний місточок. На цей місток нас нестримно мчала бистра течія. Ми ледве встигли лягти на дно, як проскочили вже під містком.

За містком річка знову розділилась на два рукави. Ми поїхали лівим і через кілька хвилин потрапили в заводь, що геть заросла очеретом.

Човен зупинився.

— Куди ж пливати?

— Значить, тут кінчається річка?

— Ні, діти, — сказав керовник, — я вже вам говорив, що річка тече далеко-далеко і впадає в Дінець. Ми просто заблукали. Треба зараз же вирішити, як нам звідци вибор-сатись.

Керовник вийшов з човна на пагорок.

— Тепер мені ясно, — мовив він по якімсь часі, вертаючи до нас. — Нам останнього разу треба було повернути праворуч, а не ліворуч. Нумо! До весел!

Через півгодини ми виплутались із очеретів і несподівано під'їхали до Васищева.

Васищево

Васищево — велике дачне селище. Річка тут широка, повновода. До річки збігає величезний густий парк. Недалечко — криниця. По той бік річки — луки та городи.

Ми дуже потопилися. Під'їхавши до берега, ми вийшли з човна й полягали на траву. А відпочивши, пішли купатися. У Васищеві дуже добре купатися. Але той, хто не вміє плавати, мусить бути обережний: річка тут дуже глибока й подекуди трапляються ями.

Викупавшись, ми поклали вогнище й приготували смачний обід.

Уже вечірня сутінь облягала землю, коли ми, лишивши човна на водяній станції, повертали до Харкова.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Від'їзд

Ранок. Ми йдемо до станції. На вулицях порожньо.

Місто спить після денної праці.

Та раптом — гудки. Один, другий. Зацокотіли десь кроки. Заторохтіла підвода.

Он завидніли робітники з клуночками. Вони поспішають на фабрику. Слідком за ними промчав трамвай, сповняючи грюкотом та шаленим дзеленчанням ще пустельну вулицю.

В столиці України почався день праці.

В гудках, дзвінках, в шумі машин, в шумі тисячної юрби відбувається клопітлива робота великого міста. Наче з-під землі, виростають нові будинки, фабрики, вулиці...

З цією роботою ми ознайомились.

Ми бачили її на фабриках біля варстатів, на нових будівлях, по великих залах клубів.

Наш потяг поволі виходить з - під вокзальних обдаховань. Ми стоїмо біля вікон.

В далині — освітлений сонячним промінням степ. Ми летимо йому назустріч.

Місто одпливає далі й далі.

Обриси фабрик та будинків де - далі стають тонші й ніби вкриваються серпанком.

Прощай, Харкове!

ЗМІСТ

Розділ перший

	Стор.
З вікон	5

Розділ другий

„Бузотьор“	5
Місто з Холодної Гори	7
Вулиця ім. Свердлова	8
Майдан ім. Рози Люксембург	9
Вулиця ім. Котлова, Комунальний ринок, Сергіївський май- дан	10
Майдан ім. Тевелева	10
Вулиця ім. К. Лібкнехта	12
Купіть, громадяночко, квитка!	13
Вулиці: Першого Травня, Старомосковська та Корсиковська	14
Повідь у Харкові	14
Вулиця ім. Плеханова	15
Васько виправляє свою помилку	15

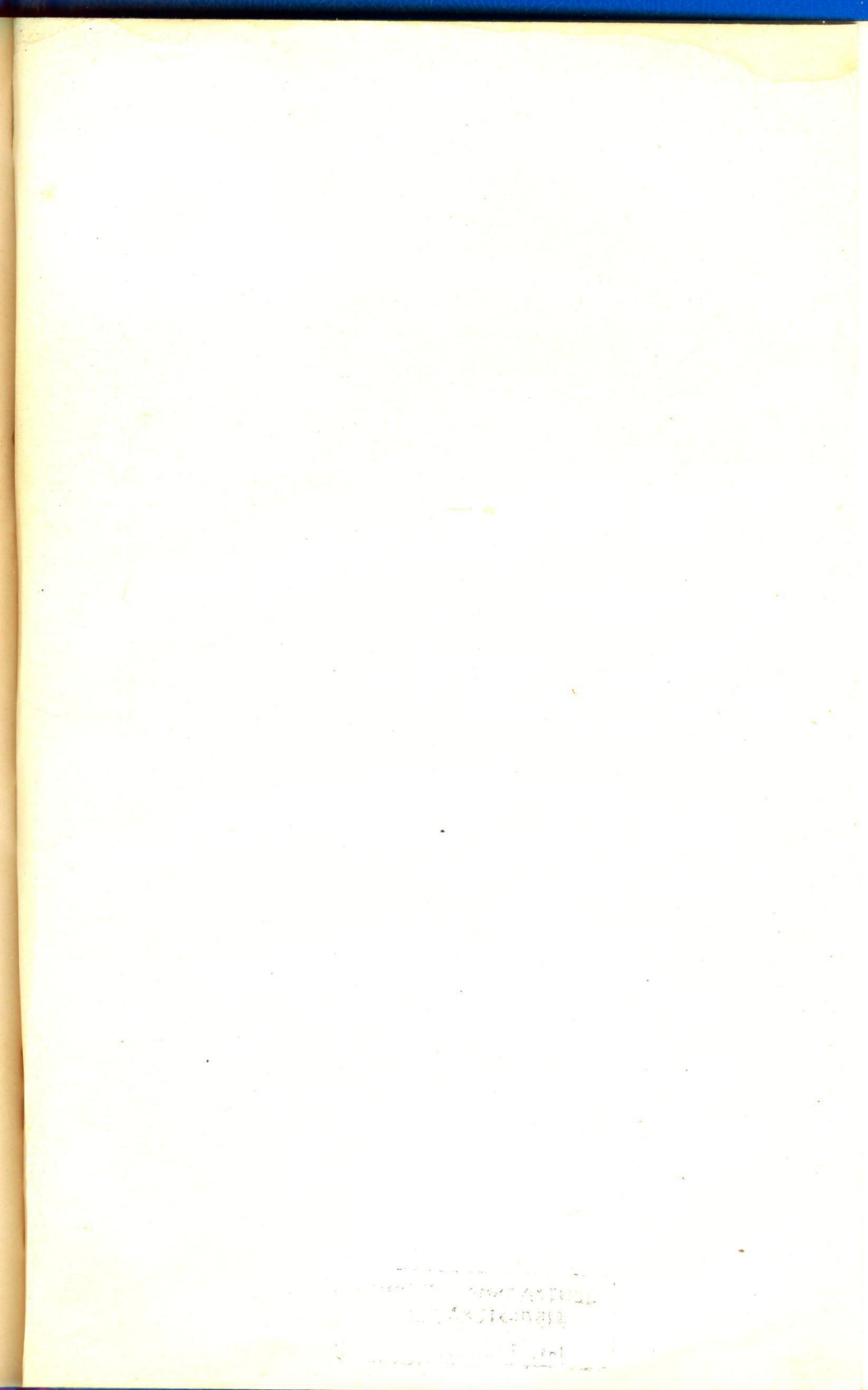
Розділ третій

Вночі	17
Тривога	17
Що це?	18
Отаман Іван Каркач	18
Фортеця	19
Харитон чи Харко — „фундатор“ міста	20
Ярмарки	20
Боротьба з пожежами	21
На вулицях старовинного Харкова	22
Міське врядування	23
Зростання міста	23
Вночі на вулицях Харкова	24

Розділ четвертий

Піднесення	25
Випадок із Петриком	26
Виставка	27

	Стор.
У відділах Донбасу та Кривого Рогу	28
Дніпрельстан	30
Харківський Паровозобудівельний Завод ім. Комінтерну . .	31
Перший Державний Завод сільсько-господарських машин „Серп і Молот“	33
Державний Електромеханічний Завод (ДЕЗ)	34
Сукняна фабрика „Червона Нитка“	35
Розділ п'ятий	
Зростання торгівлі	36
„Смажена!“	38
„Дорога буде“	39
Критий ринок	39
Розділ шостий	
Наші скарби	41
Господар країни	42
Розділ сьомий	
Таємнича стіна	43
Звідки місто бере воду	47
Куди тече непотреб	49
Життя великого міста	50
Міська рада — господар міста	50
Праця міської ради	52
Розділ восьмий	
Неприємна новина	53
Харків — культурний центр	54
Всеукраїнський Соціальний Музей ім. Артема	54
Музей Революції УСРР	56
Музей Слобідської України ім. Сковороди.	58
Постійна Промислова Показова Виставка	60
Зоологічний сад	61
У Центральному клубі юних ленінців	64
Розділ дев'ятий	
Ми вирушаємо в подорож	66
Наступного дня	70
Карачівка	70
Заблукали	72
Васищево	74
Розділ десятий	
Від'їзд	74

Ціна 75 коп. (Р)

